

प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र -
माध्यमिक स्तर

महाराष्ट्र शासन
शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग
शासन निर्णय क्र. शैगुवि २०१६/(२९/२०१६)/एसडी-६
मादाम कामा मार्ग, हुतात्मा राजगुरु चौक,
मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२.
दिनांक : १६ सप्टेंबर, २०१६

पार्श्वभूमी :

सन २०१५-१६ मध्ये सन्माननीय मुख्यमंत्री महोदयांनी शिक्षण सचिव यांना काही इतर बाबीसह खालील नमूद बाबी (Key Result Areas) साध्य करण्याचे उद्दिष्ट दिले होते.

१. राष्ट्रीय पातळीवर होणाऱ्या मूल्यांकनात राज्याला प्रथम तीन क्रमांकात आणणे.
२. दहावी पर्यंत मुलींच्या गळतीचे प्रमाण ५ टक्के च्या खाली आणणे.

यातील पहिल्या मुद्याच्या अनुषंगाने प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र कार्यक्रम आखण्यात आला व त्यानुसार दिनांक २२ जून, २०१५ रोजी शासन निर्णय निर्गमित करण्यात आला. याचा तपशील खालीलप्रमाणे आहे.

१. “प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र” कार्यक्रम :

या कार्यक्रमाचा हेतू खालीलप्रमाणे आहे.

- १.१ प्रत्येक विद्यार्थ्यांने वयोगटानुरूप अपेक्षित क्षमता प्राप्त करणे.
- १.२ याची तपासणी शैक्षणिक प्रगती चाचण्यांद्वारे करून ज्या विषयामध्ये / क्षमतेमध्ये विद्यार्थ्यांना अडचणी असतील त्यासाठी कृतिकार्यक्रम आखून अंमलबजावणी करणे. जेणेकरून प्रत्येक विद्यार्थी प्रभुत्व पातळीकडे वाटचाल करू शकेल.
- १.३ कार्यक्रमाच्या सुरुवातीची दोन वर्षे फक्त भाषा व गणित या विषयातील क्षमता संपादनक्षीसाठी विशेष लक्ष पुरविणे.
- १.४ या प्रक्रियेत शिक्षकाला मदत करणे व शिक्षकांच्या सुलभीकरणाच्या भूमिकेस सुयोग्य दिशा देणे.
- १.५ या गोष्टी साध्य करण्यासाठी शिक्षण व्यवस्थेतील प्रत्येक घटकांचे सबलीकरण करणे.
- १.६ शैक्षणिक गुणवत्ता विकासासाठी पोषक वातावरण निर्माण करणे.

२. प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र कार्यक्रमाची उपलब्धी

"प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र" या शासन निर्णयामुळे "शिकलेले मूल दाखवा" असे स्पष्ट आदेश शासनातर्फे देण्यात आलेले आहेत. सन २०१५-१६ या शैक्षणिक वर्षात "प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र" या कार्यक्रमांमुळे शिक्षण व्यवस्थेमधील झालेले सकारात्मक बदल व परिणाम स्पष्टपणे जाणवू लागले आहेत.

- २.१ कुमठे बीट जि. सातारा या बीट मधील ४० शाळांमध्ये यशस्वीपणे राबविण्यात येत असलेले ज्ञानरचनावाद पध्दतीने शिक्षण हे सर्वदूर प्रसिध्द झाले आहे. तेथून अनुभवाने शिकून ज्ञानरचनावाद पध्दतीने शिकविण्याच्या पध्दतीमध्ये बहुतांश प्राथमिक शाळांमध्ये बदल दिसत असून राज्यामध्ये ४९,८८४ इतक्या शाळांमध्ये ज्ञानरचनावाद रुजविण्यास यश मिळाले आहे.

- २.२ Activity based learning ऊर्फ कृतीयुक्त शिक्षण या पध्दतीचा उपयोग ११,०५८ शाळांमध्ये होत आहे.
- २.३ ISO Certification च्या माध्यमातून अनेक शाळा स्वतःचा दर्जा सुधारण्यासाठी प्रयत्न करताना दिसत असून, राज्यातील १,८१९ इतक्या शाळा ISO Certified झाल्या आहेत.
- २.४ शिक्षकांचे सत्कार सार्वत्रिक झाले असून शाळा स्तर, केंद्र स्तर व गट स्तरावर देखील शिक्षकांना सन्मानित केल्याचे चित्र पहावयास मिळत आहे.
- २.५ टेक सॅव्ही ग्रुप हा तंत्रज्ञानाची आवड असणारा शिक्षकांचा ग्रुप तयार झालेला असून यामार्फत वेबसाईट, शैक्षणिक साहित्य, शैक्षणिक व्हिडिओ, फिल्म्स, डॉक्युमेंटस तयार केले जात आहेत. राज्यात आज रोजी ३५,००० इतक्या शिक्षकांनी टेक सॅव्ही ग्रुप मध्ये नोंदणी केलेली आहे.
- २.६ शैक्षणिक विकासासाठी लोकसहभागाची चळवळ खऱ्या अर्थाने घडताना दिसत असून लोकसहभागातून समृद्ध शाळा करण्यासाठी सर्व घटक प्रयत्नशील असल्याचे दिसत आहे. आजपावेतो लोकसहभागातून अंदाजे रु.९०.०० कोटी इतका निधी जमा झाला असून शाळा डिजिटल करण्याकडे विशेष प्रयत्न होत असल्याचे आढळून येत आहे. राज्यात मागील वर्षात सुमारे १५ हजार शाळा लोकसहभागातून Digital झाल्या आहेत.

शाळाबाह्य विद्यार्थ्यांसाठी देखील निरंतर प्रयत्न होताना दिसत आहेत. स्थलांतर रोखण्यास मोठ्या प्रमाणात यश आले असून स्थलांतरित मुलांसाठी Education Guarantee Card तयार करण्यात आलेले आहे. शाळाबाह्य मुले शाळेत येतील व शिकतील यासाठी सर्व स्तरातून प्रयत्न सुरु आहेत. मागील वर्षी बुलडाणा जिल्ह्यातील **मेहकर** तसेच कोल्हापूर जिल्ह्यातील गगनबावडा आणि राधानगरी या राज्यातील तीन तालुक्यांनी शाळाबाह्य मुले विरहित तालुके (६ ते १४ वयोगट) घोषित केले आहेत.

३. माध्यमिक स्तरावर गळतीचे प्रमाण

- ३.१ गतवर्षी या विषयावर विविध बैठकांमध्ये चर्चा करण्यात आली. सुरुवातीस चर्चेत फक्त प्रशासकीय मुद्दे / कारणे, जसे काही शाळा फक्त दहावीत १००% निकाल दाखवण्याच्या हेतूने कच्च्या मुलांना इयत्ता ९ वीत मुद्यामहून नापास करतात, तर काही शाळांमध्ये दहाव्या इयत्तेत नववी पेक्षा कमी तुकड्या मंजूर असल्याने त्या शाळांना मुलांना नवव्या इयत्तेत नापास करावे लागते, आठव्या इयत्तांपर्यंत नापास न करण्याचे धोरण असल्यामुळे कच्ची मुले नवव्या इयत्तेत पोहोचतात त्यामुळे ती नापास होतात इत्यादी कारणे बैठकांमध्ये चर्चेदरम्यान मांडण्यात आली.
- ३.२ तथापि शाळांनी नवव्या इयत्तेत नापास केल्यावरसुद्धा तीच मुले फॉर्म नं. १७ भरून दहावी इयत्ता पास होतात हे कशावरून ? असेही काही प्रश्न लोकांकडून विचारण्यात आले. काहींनी याच्याशी निगडित गैर प्रकारांबाबत सुद्धा चर्चा केली. तसेच फॉर्म नं. १७ भरणारी बरीच मुले काही ठराविक शाळांमधूनच का बसतात, असाही प्रश्न उपस्थित केला गेला.
- ३.३ मुलांचे नापास होण्याचे कारण काहीही असो, परंतू नवव्या इयत्तेत मोठ्या प्रमाणावर मुले नापास होत असल्यामुळे नवव्या इयत्तेनंतर गळतीचे प्रमाण मोठे आहे हे स्पष्ट

आहे. ही बाब खालील आकड्यांवरून अधिक स्पष्ट होते. (Source - U-DISE २०१५-१६)

३.३.१ सन २०१३-१४ मध्ये नवव्या इयत्तेत नापास मुलांची संख्या - २,५९,०००

३.३.२ सन २०१४-१५ मध्ये नवव्या इयत्तेत नापास मुलांची संख्या - २,४५,०००

३.४ तसेच दहाव्या वर्गात वर्षभर बसून परिक्षेस न बसणाऱ्या मुलांची संख्या खालीलप्रमाणे आहे.

३.४.१ सन २०१३-१४ - १,०२,५६६

३.४.२ सन २०१४-१५ - १,४४,८०९

३.५ याशिवाय दहाव्या इयत्तेच्या परिक्षेत बसल्यानंतर नापास होणाऱ्या मुलांची संख्या खालीलप्रमाणे आहे.

३.५.१ सन २०१३-१४ - १,५१,६९१

३.५.२ सन २०१४-१५ - १,३८,२६९

अर्थात वरील सर्व मुले वेळच्या वेळी पास झाली असती तर सन २०१३-१४ मध्ये २,५९,००० मुलांची तर सन २०१४-१५ मध्ये २,४५,००० मुलांची गळती रोखता आली असती. यामधून काही मुले फॉर्म नं. १७ इत्यादी भरून पास होत असतील. तरीसुद्धा या सर्व संख्यांचे ढोबळ विश्लेषण करणे उपयोगाचे ठरेल.

३.६ राज्यात साधारणपणे दरवर्षी २० लाख मुले पहिल्या वर्गात दाखल होतात. सन २०१३-१४ साली सर्व बोर्ड मिळून १५,१२,७८७ मुले दहावीच्या परिक्षेत बसली. म्हणजेच ४,८७,२१३ मुले गळली. त्याची टक्केवारी २४.३६ टक्के होते. त्याचप्रमाणे सन २०१४-१५ मध्ये १५,४९,७४४ मुले दहावीच्या परिक्षेत बसली. अर्थात त्यावर्षी गळतीचे प्रमाण २२.५१ टक्के होते.

३.७ नवव्या आणि दहाव्या इयत्तेपर्यंत पोहोचलेली सर्व मुले पास झाली तर सन २०१३-१४ मध्ये १६,१५,३१५ मुले व सन २०१४-१५ मध्ये १६,९४,५४५ मुले पास झाली असती. तेव्हा गळतीचे प्रमाण त्या वर्षामध्ये क्रमशः १९.२३ टक्के व १५.२७ टक्के राहिले असते. दहा वर्षे पूर्वी मुलांची संख्या कमी होती असे गृहीत धरले तरी सध्या इयत्ता १० वी पर्यंत गळतीचे प्रमाण १२ ते १५ टक्के आहेच.

३.८ काही बैठकांमध्ये माध्यमिक शिक्षणातील मुले आर्थिक परिस्थितीमुळे शाळा सोडतात किंवा शिक्षण पूर्ण करू शकत नाहीत अशी कारणे समोर आली. त्याचे विश्लेषण करणे योग्य राहिल.

गरीब परिस्थितीतील मुलांसाठी माध्यमिक स्तरावरील शिक्षण घेणे अवघड जाते. आठव्या वर्गापर्यंत लागणाऱ्या बऱ्याच गोष्टी जसे पुस्तके, गणवेश, मध्यान्ह भोजन इ. मोफत असतात. नवव्या वर्गात अचानक या सर्व बाबी बंद होतात. तसेच त्यापैकी बऱ्याच मुलांना माध्यमिक शाळेसाठी बाहेरील गावी जाणे येणे सुद्धा करावे लागते. या सर्व कारणांनी काही मुले शाळेत दाखलच होत नाहीत तर काही दाखल झालेली मुले नियमित हजर राहू शकत नाहीत. यापुढील काळात या अडचणींवर आपणास मात करावयाची आहे. यासाठी वेग-वेगळ्या मुलांसाठी वेग-वेगळ्या ठिकाणी वेग-वेगळे पर्याय असू शकतील. यासाठी समाजातील प्रत्येकाने आपआपल्या सजगतेचा वापर करणे आवश्यक आहे. कोणत्याही

परिस्थितीत राज्यातील एकही मूल माध्यमिक शिक्षणापासून वंचित राहू नये याची काळजी घेण्यात यावी.

जी मुले शाळेत नियमित हजर राहून सुध्दा नापास होतात त्याचेही कारण बऱ्याच वेळा गरीबी असल्याचे सांगितले जाते. ते मान्य करण्यासारखे नाही. राज्यात वर्ष २०१३-१४ व २०१४-१५ मध्ये क्रमशः ५,१३,२५७ व ५,२८,०६२ मुले या प्रकारात मोडतात. त्यांचे पालक गरीब असतील ही परंतू ती मुले शाळेत नियमित हजर राहिले याचाच अर्थ त्या गरीब पालकांनी स्वतः अतिरिक्त मेहनत करून व इतर कौटुंबिक खर्च कमी करून आपल्या मुलाला नियमित शाळेत पाठवले आहे. अशा पालकाच्या मुलांच्या नापासीचे कारण गरीबी सांगणे फक्त चुकीचे नसून त्या पालकाच्या कौटुंबिक प्रगतीसाठी सुरु असलेल्या प्रामाणिक प्रयत्नावर खीळ घालणे सुध्दा आहे. त्यामुळे सर्वांना विनंती करण्यात येते की, स्वतःच्या विचारांमध्ये या व अशा बाबतीत अधिक स्पष्टता आणावी. जी मुले माध्यमिक शाळेत येतात, परंतू इयत्ता ९ वी अथवा इयत्ता १० मध्ये जे शिक्षणातून बाहेर पडतात त्याला कारण गरिबी असू शकत नाही. अशा मुलांसाठी पालकांनी केलेला प्रयत्न यशस्वी व्हावा यासाठी शिक्षण यंत्रणेने सुध्दा आपल्या प्रयत्नांची पराकाष्ठा करायला पाहिजे. पालक आपले योगदान १०० टक्के देत असतील तर यंत्रणेने ५०० टक्के योगदान द्यावयास हवे. जी मुले गरिबीमुळे शाळेतच येत नाही त्यांच्यासाठी वेगळा विचार करण्याची गरज आहे. परंतू वरील ५ लाखापेक्षा अधिक मुलांची गळती थांबवावयाची असल्यास गुणवत्तावाढ हा एकमेव उपाय आहे हे स्पष्ट आहे.

४. National Achievement Survey

सन २०१५ मध्ये १० व्या इयत्तेतील विद्यार्थ्यांसाठी, “राष्ट्रीय शैक्षणिक अनुसंधान एवं प्रशिक्षण परिषद (NCERT)” द्वारे हे सर्वेक्षण देशातील जवळ - जवळ सर्व राज्यांमध्ये काही निवडक शाळांमध्ये करण्यात आले. यातील महाराष्ट्र राज्याच्या शैक्षणिक दृष्टीने काही ठळक मुद्दे खालील प्रमाणे आहेत. National Achievement Survey अंतर्गत प्रथम भाषा, मानवीय शास्त्र, विज्ञान, गणित व इंग्रजी या विषयांची परिक्षा घेण्यात आली. एकूण ४०० गुणांपैकी मुलांच्या कामगिरीबाबतचे विवेचन खालीलप्रमाणे आहे.

४.१ ५० टक्केपेक्षा अधिक प्रश्नांची उत्तरे देणाऱ्या मुलांची टक्केवारी

१. प्रथम भाषा - ७३%
२. मानवीय शास्त्र (Humanities) - २६%
३. विज्ञान - २२%
४. गणित - २२%
५. इंग्रजी - १९%

वरील पैकी ७५ टक्के पेक्षा अधिक प्रश्नांची योग्य उत्तरे देणाऱ्या मुलांची टक्केवारी भाषेत ३०% होती. परंतू इतर विषयांमध्ये २% किंवा शून्य होती. याचाच अर्थ भाषेमध्ये मुलांची प्रगती इतर विषयांपेक्षा चांगली आहे. मानवीय शास्त्र, इंग्रजी, गणित व विज्ञानामध्ये विशेष लक्ष देण्याची गरज आहे.

४.२ व्यवस्थापन निहाय गुणवत्ता : (हे गुण ४०० पैकी आहेत)

अ.क्र.	विषय	स्थानिक स्वराज्य संस्था	खाजगी अनुदानित	पूर्णपणे खाजगी स्वयंअर्थसहाय्य
१	प्रथम भाषा	२६३	२६३	२६१
२	मानवीय शास्त्र	२४१	२४९	२५७
३	विज्ञान	२४४	२४४	२५३
४	गणित	२४३	२५३	२६१
५	इंग्रजी	२४७	२४६	२५४

वरील तक्त्यावरून पूर्णपणे खाजगी स्वयं अर्थसहाय्यित शाळा भाषा विषय वगळता अन्य विषयांमध्ये तुलनात्मकदृष्ट्या चांगले दिसतात. मात्र शासकीय व अनुदान प्राप्त होणाऱ्या शाळा गणित व मानवीय शास्त्र वगळता सारख्याच पातळीवर दिसतात. गणित व मानवीय शास्त्र या दोन विषयांमध्ये खाजगी अनुदानित शाळांची कामगिरी चांगली दिसते.

४.३ प्रवर्ग निहाय गुणवत्ता

अ.क्र.	विषय	SC	ST	OBC	Others
१	प्रथम भाषा	२५७	२६०	२६४	२६५
२	मानवीय शास्त्र	२४४	२६१	२५०	२५१
३	विज्ञान	२४४	२५०	२४६	२४५
४	गणित	२५३	२५५	२५५	२५५
५	इंग्रजी	२४४	२५३	२४८	२४९

अनुसूचित जमातीमधील मुले साधारणपणे सर्व विषयांमध्ये पुढे आहेत. ही परिस्थिती सर्वसाधारण विद्यार्थ्यांपेक्षा वेगळी आहे. परंतु अनुसूचित जातीतील मुले सर्व विषयांमध्ये मागे आहेत.

४.४ शहरी / ग्रामीण क्षेत्रातील गुणवत्ता

अ.क्र.	विषय	ग्रामीण	शहरी
१	प्रथम भाषा	२६०	२६८
२	मानवीय शास्त्र	२५४	२४४
३	विज्ञान	२४७	२४४
४	गणित	२५७	२५०
५	इंग्रजी	२४९	२४७

वरील तक्त्यावरून स्पष्ट आहे की प्रथम भाषा वगळता इतर सर्व विषयांमध्ये ग्रामीण भागातील मुले शहरी भागातील मुलांपेक्षा पुढे आहेत.

४.५ लिगानुसार गुणवत्ता

अ.क्र.	विषय	मुले	मुली
१	प्रथम भाषा	२५९	२६७
२	मानवीय शास्त्र	२५०	२५१
३	विज्ञान	२४६	२४६
४	गणित	२५६	२५४
५	इंग्रजी	२४८	२४९

निष्कर्ष : गणित वगळून इतर सर्व विषयांमध्ये मुली मुलांपेक्षा पुढे किंवा बरोबरीला आहेत.

४.६ विषय निहाय सरासरी व त्याची इतर बोर्डासोबत तुलना

अ.क्र.	विषय	महाराष्ट्र	CBSE	ICSE	केरळ	कर्नाटक
१	प्रथम भाषा	२६३	२८९	३०२	२७७	-
२	मानवीय शास्त्र	२५०	२९३	२९०	२६७	२६६
३	विज्ञान	२४६	२९८	३४२	२७६	२६६
४	गणित	२५५	२८६	३१५	२५५	२६०
५	इंग्रजी	२४८	३१९	३७२	२५०	२५९

५. Benchmarking :

वरील तक्त्यावरून दिसते की आपले राज्य इतर काही राज्यांपेक्षा तसेच CBSE आणि ICSE पेक्षा मागे आहे. देशात प्रथम क्रमांक आणण्यासाठी राज्याला मेहनत करण्याची गरज आहे. अलीकडच्या काळात राज्य बोर्ड आणि CBSE ची बरीच तुलना व्हायला लागली आहे. पुणे येथे ४ जून, २०१६ रोजी सर्व शिक्षण अधिकारी (माध्यमिक) व डायट प्राचार्यांच्या सभेत या विषयावर सविस्तर चर्चा करण्यात आली. चर्चेत सर्व संचालक सुध्दा उपस्थित होते. राज्याने पुढे जाण्यासाठी काही बेंचमार्क ठरवावे आणि ते CBSE च्या पेक्षा थोडे पुढे असावे असे मान्य झाले आहे. त्यामुळे पुढील ३ वर्षात राज्याची सर्व विषयांची सरासरी राष्ट्रीय निष्पत्ती सर्वेक्षणात ३०० गुणांची असायला हवी हे ठरले. इतरांसोबत स्पर्धा न करता स्वतःसोबत स्पर्धा करण्याचे ठरले.

याच बैठकीत जागतिक पातळीवर विभिन्न देशांच्या गुणानुक्रमावर सुध्दा चर्चा करण्यात आली. जगाच्या पातळीवर PISA (Programme for International Students Assessment) च्या आधारे देशांचे गुणानुक्रम ठरवले जातात. ही टेस्ट ३ वर्षातून एकदा घेतली जाते. PISA च्या आधारावर युरोप मधील फीनलँड हा देश प्रथम क्रमांकावर आहे. (सन २०००, २००३) अलीकडच्या काळात सन २०१२ मध्ये PISA मध्ये फीनलँड ५ व्या क्रमांकावर आला आहे. पहिले ४ क्रमांकावर आशिया खंडातील ४ देश (साऊथ कोरिया, जपान, हाँगकाँग व सिंगापूर) आहेत. आशिया खंडातील देश जगाच्या पातळीवर वरचे क्रमांक पटकावत असतील तर भारताला किंवा महाराष्ट्राला सुध्दा ते शक्य आहे अशीही चर्चा झाली. मात्र ३०० गुणांची सरासरी प्राप्त केल्यावर पुढील बेंचमार्क निश्चित करावयाचे ठरले.

६. शासन निर्णय :

प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र या कार्यक्रमाच्या राज्यातील गतवर्षीचे प्राथमिक शिक्षणातील साध्य विचारात घेता प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र हा कार्यक्रम माध्यमिक स्तरासाठी सुध्दा लागू करावा ही बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

६.१ राज्यात माध्यमिक शिक्षणाची व्यवस्था प्राथमिक शिक्षणाशी तुलना करता खूप वेगळी आहे. राज्यातील माध्यमिक शिक्षण हे बहुतांशी खाजगी व्यवस्थापनांच्या सहकार्याने दिले जात आहे. राज्यात माध्यमिक, उच्च माध्यमिक तसेच उच्च शिक्षण सर्वदूर करण्यामध्ये खाजगी व्यवस्थापनांचा मोठा वाटा आहे. राज्यातील एकूण २२,७५६ माध्यमिक शाळांपैकी १,६१० शाळा शासन व स्थानिक स्वराज्य संस्था, २१,१४६ शाळा खाजगी व्यवस्थापनाद्वारे चालविल्या जातात. राज्यातील माध्यमिक शाळांतील शिक्षकांपैकी ९,४७१ शिक्षक शासन व स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील असून १,४८,६३२ शिक्षक खाजगी संस्थातील आहेत. खाजगी व्यवस्थापनांतर्फे चालविण्यात येणाऱ्या बहुतांशी शाळा शासन अनुदानित असून काही शाळा स्वयंअर्थसहाय्य तत्वावर सुरु आहेत.

सदरहू शासन निर्णयान्वये राज्यातील सर्व माध्यमांच्या, सर्व मंडळांशी संलग्नित माध्यमिक शाळांकरिता प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र - माध्यमिक स्तर हा कार्यक्रम राज्यामध्ये सन २०१६-१७ या शैक्षणिक वर्षापासून सुरु करण्यात येत आहे.

६.२ प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र - माध्यमिक स्तर कार्यक्रमाचा हेतू :

६.२.१ माध्यमिक शाळांतील प्रत्येक (१०० टक्के) विद्यार्थ्यांस माध्यमिक शिक्षण पूर्ण करता येईल याकरिता सर्व आवश्यक सहाय्य करणे.

६.२.२ माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांची गळती शून्यावर आणणे.

६.२.३ प्रत्येक विद्यार्थ्यांने अपेक्षित क्षमता प्राप्त केली आहे किंवा नाही याची तपासणी शैक्षणिक प्रगती चाचण्यांद्वारे करून ज्या विषयांमध्ये / क्षमतेमध्ये विद्यार्थ्यांना अडचणी असतील त्यासाठी कृती कार्यक्रम आखून अंमलबजावणी करणे.

६.२.४ प्रत्येक माध्यमिक शिक्षकाला त्याच्या सुलभीकरणाच्या भूमिकेस दिशा देणे व मदत करणे.

६.२.५ सुरुवातीला प्रथम भाषा व गणित या विषयातील क्षमतांच्या संपादनूक वाढविण्यासाठी विशेष लक्ष देणे.

६.२.६ माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांना राष्ट्रीय निष्पत्ती सर्वेक्षणामध्ये सरासरी ३०० गुण प्राप्त करता येतील याकरिता प्रयत्न करणे.

६.२.७ माध्यमिक स्तरावरील शैक्षणिक गुणवत्ता विकासासाठी पोषक वातावरण तयार करणे.

६.३ चाचण्या व परिक्षा :

६.३.१ प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र सन २०१६-१७ या वर्षापासून इयत्ता ९ वी व १० वीतील सर्व विद्यार्थ्यांसाठी गणित व इंग्रजी या विषयांच्या पायाभूत चाचण्यांचे आयोजन करण्यात येईल. ही पायाभूत चाचणी मागील इयत्तांचा अभ्यासक्रमापर्यंत राहिल. पायाभूत चाचणी ही नैदानिक चाचणीचे कार्य करील त्याचे विश्लेषण करून एकही मूल अप्रगत रहाणार नाही यासाठी शासन, प्रशासन व शालेय व्यवस्थापन विशेष प्रयत्न करणार असून शिक्षकांनी त्यांची मुख्य जबाबदारी घेणे आवश्यक आहे. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांचे कच्चे दुवे दूर करण्यासाठी विशेष प्रयत्न करावे. जेणेकरून त्या वर्षात परिक्षेत मुले प्रामाणिकपणे पास होऊ शकतील.

वरील क्षमता संपादणूकीमधून प्रमाणिकृत विशेष गरजा असणाऱ्या मुलांना वगळण्यात येत आहे. तथापि दिव्यांग विद्यार्थ्यांना शैक्षणिक सवलती संदर्भात दिनांक ८ जानेवारी, २०१६ रोजी शासन निर्णय निर्गमित करण्यात आला आहे. त्यानुसार दिव्यांग मुलांना शैक्षणिक सुविधा / सवलती देणे अनिवार्य आहे.

६.४ इयत्ता ९ वी चे मूल्यमापन

६.४.१ इयत्ता ९ वी मधील अनुत्तीर्ण होणाऱ्या मुलांना पुनर्परिक्षेची संधी :

इयत्ता १० वी मध्ये अनुत्तीर्ण होणाऱ्या विद्यार्थ्यांना ज्याप्रमाणे पुनर्परिक्षेची संधी दिली जाते त्याचप्रमाणे इयत्ता ९ वी मध्ये अनुत्तीर्ण होणाऱ्या विद्यार्थ्यांला देखील पुनर्परिक्षेची संधी दिली जाईल. जून च्या पहिल्या आठवड्यात ही पुनर्परिक्षा शाळा स्तरावर होईल. कोणत्याही विद्यार्थ्यांस शाळेचा १० वी चा निकाल उत्तम लागावा अथवा इयत्ता १० वी मध्ये तुकड्या नाहीत या कारणास्तव शाळेस विद्यार्थ्यांना अनुत्तीर्ण करता येणार नाही. १००% मुले माध्यमिक शाळेत येतील, १००% मुले शिकतील व प्रामाणिकपणे पास होतील यासाठी शिक्षकांनी काम करावे.

तथापि सर्व प्रकारची मेहनत करून सुध्दा एखाद्या विद्यार्थ्यांची संपादणूक पातळी उत्तीर्ण होण्याच्या पातळीवर न आल्यास त्यास अनुत्तीर्ण करावे. तरीसुध्दा हे लक्षात असू द्यावे कि शिक्षण व्यवस्था विद्यार्थ्यांना उत्तीर्ण होण्याच्या लायकीचे तयार करण्यासाठी आहे.

६.४.२ इयत्ता ९ वी करिता मूल्यमापनाची योजना :

इ. ९ वी व इ. १० वी च्या अभ्यासक्रमाच्या मूल्यमापनाची योजना महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळामार्फत निश्चित केली जाते. इ.१० वी साठी जी मूल्यमापन योजना आहे, तीच इ. ९ वी साठी लागू आहे. तथापि, अनेक शाळांतील मुख्याध्यापक व शिक्षक याबाबत अनभिज्ञ असल्याने या योजनेनुसार उत्तीर्ण होणारी मुलेही इ. ९ वी मध्ये नापास केली जातात. यामुळे इ. १० वी च्या मूल्यमापन योजनेची अंमलबजावणी शाळांनी इ. ९ वी साठी तंतोतंत करणे आवश्यक आहे. त्यामुळे विद्यार्थ्यांना इ. ९ वी मध्येच इ. १० वी च्या मूल्यमापन पध्दतीचा सराव होईल.

६.४.३ इयत्ता ९ वी मधील अंतर्गत मूल्यमापन :

ज्या विषयांचे अथवा विषयाच्या काही अंशाचे मूल्यमापन अंतर्गत मूल्यमापन पध्दतीने होते त्याबाबत ते वस्तुनिष्ठ करण्याची जबाबदारी शाळाप्रमुख व शिक्षकांची आहे. तोंडी परिक्षा अथवा प्रात्यक्षिक परिक्षेचे अंतर्गत मूल्यमापनात दिले जाणारे गुण जवळपास शंभर टक्के दिले जातात असा अनुभव आहे. तसेच त्यासाठी घ्यावयाची मूल्यमापन चाचणीद्वारा घेतले जात नाहीत असे निदर्शनास येते. त्यामुळे अंतर्गत मूल्यमापनासाठी वापरली जाणारी चाचणी ही अगोदरच संबंधित शिक्षकांकडे उपलब्ध असणे आवश्यक आहे व त्यानंतरच अंतर्गत मूल्यमापन केले जाणे आवश्यक आहे. त्यामुळे मूल्यमापनात अचुकता तर येईलच परंतू, हे मूल्यमापन गांभीरतेने केले जाते याची जाणीव विद्यार्थ्यांना होईल. त्यामुळे अंतर्गत मूल्यमापनामडे पाहण्याचा विद्यार्थ्यांचा आणि पालकांचा दृष्टीकोनही बदलेल.

६.५ परिक्षेची भीती दूर करणे :

माध्यमिक स्तरावरील अनुत्तीर्ण होण्यामध्ये बऱ्याचवेळा विद्यार्थ्यांमध्ये असलेली परिक्षेची भीती हे कारण असते. विद्यार्थ्यांमध्ये असलेला हा गंड दूर करण्याचे महत्वाचे काम शिक्षकांना व शाळेला करावे लागेल. प्रत्येक मूल शिकू शकते व इयत्ता १० वी उत्तीर्ण होवू शकते हा आत्मविश्वास स्वतः मध्ये तसेच विद्यार्थ्यांमध्ये निर्माण होणे आवश्यक आहे.

६.६ शाळेची शैक्षणिक कामगिरीचे मोजमाप :

शाळेची शैक्षणिक कामगिरी ही बहुतांशी इयत्ता १० वी च्या निकालावरून आजपावेतो ठरविली जात असे. तथापि यापुढे माध्यमिक शाळेची शैक्षणिक कामगिरीचे मोजमाप ही इयत्ता ९ वी व इयत्ता १० मध्ये प्रवेशित विद्यार्थी वजा संबंधित इयत्तांमध्ये दाखला घेऊन सोडून गेलेले विद्यार्थी पैकी किती विद्यार्थी उत्तीर्ण झाले या आधारावर करण्यात येईल.

७. गणित, विज्ञान व इंग्रजी या विषयांकडे विशेष लक्ष :

इयत्ता १० वी चा निकाल विचारात घेतल्यास गणित, विज्ञान व इंग्रजी या तीन विषयात अनुत्तीर्ण होणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे प्रमाण अधिक असल्याचे आढळून येते. मुलांना ज्या विषयांमध्ये शिकण्याचा आनंद मिळत नाही त्याच विषयांमध्ये मुले अनुत्तीर्ण होतात. तसेच शिक्षकांना जेव्हा शिकवण्याचा आनंद मिळत नाही तेव्हाच विद्यार्थ्यांना संबंधित शिक्षकांचे वर्ग कंटाळवणे वाटतात. शिकण्यात व शिकविण्यात आनंद मिळावा या हेतूने या तीन विषयांमध्ये शिक्षकांना विशेष प्रशिक्षण दिले जाईल. तसेच विद्यार्थ्यांना शैक्षणिकदृष्ट्या उपयुक्त ठरतील असे साहित्य / ॲप / व्हिडिओ / वेबसाईट तयार करण्यात येईल. हे तीनही गणित व विज्ञान हे विषय Activity Based पध्दतीने शिकविण्यावर भर दिला जावा. या विषयांचे अनेक व्हिडिओज इंटरनेटवर, संकेतस्थळावर उपलब्ध आहेत. या विषयांची आवड विद्यार्थ्यांमध्ये निर्माण व्हावी या हेतूने विविध उपक्रम शाळा स्तरावर, गट स्तरावर आयोजित करण्यात यावेत. खाली विषयवार तपशील देण्यात येत आहे.

७.१ विज्ञान :

७.१.१ मागील वर्षी न्यास या संस्थेच्या मदतीने माध्यमिक स्तरावर विज्ञान विषयाचे प्रशिक्षण देण्यात आले. नंतर प्रत्येक तालुक्यात किमान एक अपूर्व विज्ञान मेळावा घेण्यात आला. अपूर्व विज्ञान मेळाव्यासाठी शासनाकडून कोणताही अतिरिक्त खर्च न करता यशस्वीरित्या आयोजित करण्यात आले. न्यास संस्थेद्वारे प्रशिक्षण प्राप्त शिक्षकांनी या मेळाव्यात अधिक सहभाग घेतल्याची माहिती शासन स्तरावर आहे. तसेच प्रत्येक तालुक्यात एका मेळाव्याचे नियोजन असतांना लातूरच्या उपसंचालकाने आपल्या कार्यक्षेत्रातील प्रत्येक शाळेत हा मेळावा आयोजित केला. नांदेड, लातूर व उस्मानाबाद सारख्या आर्थिक दुष्काळी जिल्ह्यांचे प्रत्येक शाळेत हा मेळावा यशस्वी झाला तेव्हा मेळाव्या पलीकडे जाऊन प्रत्येक वर्गामध्ये ज्या त्या संकल्पना शिकवितांना विज्ञानाचे प्रात्यक्षिक करण्याबाबत विचार मांडण्यात आले. त्यामुळे या वर्षापासून विज्ञान शिक्षण प्रत्येक शाळेत प्रात्यक्षिकाद्वारे करण्यात यावे असे निर्देशित करण्यात येत आहे. अपूर्व विज्ञान मेळावा पाहिलेल्या लोकांना हे

माहितच आहे कि त्यात खर्चिक साधन सामुग्रीची आवश्यकता भासत नाही. प्रादेशिक महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद (राज्य विज्ञान व गणित संस्था) नागपूर या संस्थेने न्यास व राष्ट्रीय माध्यमिक शिक्षा अभियान च्या मदतीने सर्व शाळांमध्ये वरीलप्रमाणे विज्ञान शिकवले जाईल यासाठी सर्व शाळेतील शिक्षकांना मदत करावी.

ज्या शाळा व संस्थांकडे पुरेशा प्रमाणात निधी उपलब्ध आहे त्यांनी विज्ञानासाठी विशेष प्रयोगशाळांची स्थापना करावी. राज्यातील निवडक डायटमध्ये विज्ञान केंद्र स्थापित करण्यात आले आहे. काही तालुके व जिल्हा पातळीवर सुध्दा विज्ञान केंद्र स्थापित करण्यात आले आहेत. आपल्या विद्यार्थ्यांची या केंद्रांना शैक्षणिक सहली काढण्यात याव्यात. विज्ञानासाठी बऱ्याच कमी खर्चिक कीट सुध्दा विभिन्न ठिकाणी उपलब्ध आहेत त्यासुध्दा शाळा विकत घेऊ शकतात. त्याचप्रमाणे काही संकेत स्थळांवर ५०,००० पेक्षा अधिक विज्ञानाशी निगडित व्हिडिओज उपलब्ध आहेत. Google Search केल्याने ते मोफत उपलब्ध होतील.

७.१.२ विज्ञान परिसरात उपलब्ध असतेच. एका प्रशिक्षकाच्या म्हणण्यानुसार शैक्षणिक साहित्य वातावरणात किंवा पैशाने उपलब्ध होत नाही ते शिक्षकांच्या डोक्यात असते. तेव्हा ज्ञानी लोकांकडून शिकून शिक्षकांनी स्वतःला प्रगल्भ करावे, आणि माध्यमिक स्तरावरील विज्ञान शिक्षण आनंददायी होईल याची काळजी घ्यावी.

परिसरामध्ये घडणाऱ्या घटनांविषयी विद्यार्थ्यांना जिज्ञासा निर्माण होवून त्या घटनेमागील कार्यकारण भाव जाणून घेण्याची संधी उपलब्ध करून देणे, विद्यार्थ्यांच्यामध्ये संशोधक वृत्ती वाढविणे आणि विज्ञानाचा उपयोग मानवी जीवन सुलभ व विकासात्मक होण्यासाठी तसा दृष्टीकोन हेतूपूर्वक निर्माण करणे आवश्यक आहे. यासाठी शाळेतील विज्ञानाचे अध्यापन करताना संकल्पना स्पष्ट करणाऱ्या निरीक्षणे, कृती, प्रात्यक्षिके यावर भर देवून विद्यार्थ्यांचे विज्ञानाचे अध्ययन होणे आवश्यक आहे.

७.१.३ **विज्ञान शिक्षणाबाबत निर्देश :**

७.१.३.१ विज्ञानाचे अध्ययन प्रयोगशाळेमध्ये प्रात्यक्षिकांद्वारे विद्यार्थ्यांद्वारे घडले पाहिजे.

७.१.३.२ विज्ञान विषयाच्या प्रात्यक्षिकांद्वारे अध्यापनासाठी किमान १ घड्याळी तासिकांचे नियोजन वेळापत्रकात करावे.

७.१.३.३ ज्या ठिकाणी विज्ञानाच्या विविध संकल्पना स्पष्ट करताना प्रयोगशाळा अपूरी पडते, अशा वेळी विज्ञान विषयातील विविध संकल्पना स्पष्ट करताना निसर्गातील तसेच दैनंदिन घडामोडीतील दाखले प्रयोगशाळेबाहेरही दिले गेले पाहिजेत.

७.१.३.४ विज्ञान आणि गणित या विषयांच्या तासिका वाढवाव्यात. त्यासाठी कार्यानुभव, समाजसेवा या विषयांची सांगड विज्ञान

- आणि गणित या विषयांतील अभ्यासक्रमाशी घालून तसा बदल कार्यानुभव, समाजसेवा यांच्या विषयांत करावा.
- ७.१.३.५ विद्यार्थ्यांच्या परिसरामध्ये उपलब्ध असलेल्या व वापरात असलेल्या साधनसामुग्रीच्या पाठीमागील वैज्ञानिक तत्व ओळखण्यास प्रवृत्त करणे व त्यास मदत करणे.
- ७.१.३.६ विज्ञानाची प्रात्यक्षिक परीक्षा ही अभ्यासक्रमाशी सुसंगत असावी. त्यासाठी विद्यार्थ्यांचे घेण्यात येणारे प्रात्यक्षिक कार्य हे अभ्यासक्रमाशी सुसंगत ठेवावे. इ. ९ वी व १० वीची प्रात्यक्षिक परीक्षा (२० गुण) ही बहिःस्थ परिक्षकांकडून घेण्यात यावी.
- ७.१.३.७ विज्ञान अध्यापनामध्ये शिक्षकांनी मुक्त प्रश्न विचारून विद्यार्थ्यांच्या जिज्ञासेला वाव द्यावा.
- ७.१.३.८ अपूर्व विज्ञान मेळाव्याचे आयोजन दरवर्षी प्रत्येक शाळामध्ये व्हावा.
- ७.१.३.९ प्रत्येक शाळांमध्ये वैज्ञानिक जत्रा, आकाशदर्शन, विज्ञानसंग्रहांना भेटी, विज्ञान कट्टा, प्रश्नमंजुषा, विज्ञान कोडी, वैज्ञानिक सहल इ. उपक्रम राबवावेत.
- ७.१.३.१० फिरती विज्ञान व गणित प्रयोगशाळांचा लाभ विद्यार्थ्यांना देण्यात यावा. तसेच विविध वैज्ञानिक स्वयंसेवी संस्था यांचा सहभाग घेवून वैज्ञानिक उपक्रमांचे जसे आकाशदर्शन, स्लाईड-शो इ. चा लाभ विद्यार्थ्यांना उपलब्ध करून द्यावा.
- ७.१.३.११ राष्ट्रीय अविष्कार अभियान, अटल टिकरिंग लॅब संदर्भातील शासन निर्णयानुसार माध्यमिक शाळा विज्ञान या विषयामध्ये विकसित व्हाव्यात.

७.२ गणित :

गणित विषयाबद्दल विद्यार्थ्यांच्या मनात अकारण भिती निर्माण झालेली दिसून येते. त्यामुळे इंग्रजी पाठोपाठ गणितामध्ये अनुत्तीर्ण होण्याचे प्रमाण मोठ्या प्रमाणात होते. गणिताविषयीची भिती विद्यार्थी माध्यमिक स्तरावर आल्यावर होते, असे नाही. याचे मूल प्राथमिक शिक्षणापासूनचे आहे. प्राथमिक स्तरावर गणित विषयाच्या ज्या मूलभूत क्रिया आणि संकल्पना स्पष्ट आणि दृढ होत नसल्यामुळे या विषयाची विद्यार्थ्यांच्या मनात नावड निर्माण होते आणि पर्यायाने त्या विषयाचा शिक्षकसुध्दा नावडीचा होतो. ही गणित विषयाची नावड अधिक होत जावून विद्यार्थ्यांचे त्या विषयाकडे दुर्लक्ष होते. परिणामी तो विषय त्या विद्यार्थ्यांसाठी काठिण्यपातळीचा ठरतो व त्याचा परिणाम त्या विषयात अनुत्तीर्ण होणे, असा होतो. अनुत्तीर्ण होण्याच्या भितीपोटी त्या विषयाविषयी भिती निर्माण होते.

विद्यार्थ्यांना गणिताच्या मूलभूत क्रिया आणि संकल्पना स्पष्ट व दृढ न होण्याचे आणखी एक कारण असे आहे की, बऱ्याच संकल्पना विषयाचे अध्यापन करणाऱ्या शिक्षकांनाच ज्ञात झालेल्या नसतात. त्यामुळे तो विषय अधिक आनंददायी व रंजक करण्यामध्ये अडचणी निर्माण होतात. त्यासाठी गणित विषयाच्या संकल्पना शिक्षकांनी अगोदर स्पष्ट करून घेतल्यास या विषयाचे अध्यापन व अध्ययन

आनंददायी, रंजक पध्दतीने करता येईल. तसेच विद्यार्थ्यांच्या गणिताविषयीच्या मूलभूत क्रिया आणि संकल्पना स्पष्ट आणि दृढ होतील. त्यामुळे प्राथमिक स्तरापासूनच या विषयाकडे अधिक लक्ष देवून विषयाची आवड आपल्याला निर्माण करता येते. त्यासाठी माध्यमिक स्तरावर खालीलप्रमाणे कार्यवाही करणे आवश्यक आहे.

- ७.२.१ प्रत्येक माध्यमिक शाळेमध्ये गणित-भूमिती प्रयोगशाळा असणे आवश्यक आहे. या प्रयोगशाळेसाठी परिसरात उपलब्ध असणाऱ्या वस्तू, साधने यांचा जास्तीत जास्त उपयोग करावा. जेणेकरून गणित व भूमितीचे अध्यापन आनंददायी, रंजक करता येईल आणि प्रात्यक्षिकाद्वारे विद्यार्थ्यांच्या मूलभूत क्रिया व संकल्पना स्पष्ट व दृढ होतील.
- ७.२.२ गणित व भूमिती विषयाच्या अध्यापनाची दैनंदिन व्यवहाराशी सांगड घालून विद्यार्थ्यांचे अध्ययन घडवून आणल्यास हा विषय दैनंदिन जीवनात किती उपयुक्त आहे याचा अनुभव विद्यार्थ्यांना येईल आणि त्या विषयाची आवड निर्माण होईल. त्यासाठी शाळेने आपल्या परिसरामध्ये आठवडा बाजार, बँका, पोस्ट ऑफिस, किराणा मालाची दुकाने, शाळेतील संचयिका यांना भेटी देणे तसेच शाळेतील व घरातील छोट्या छोट्या आर्थिक व्यवहाराची जबाबदारी विद्यार्थ्यांकडे सोपविता येईल.
- ७.२.३ घराचे रंगकाम करताना क्षेत्रफळ मोजण्याची प्रत्यक्ष अनुभूती देणे, शाळेत विविध खोल्यांचे क्षेत्रफळ मापन करण्यास देवून प्रत्यक्ष अनुभूती देता येईल. शाळेंतील तसेच घरातील पाण्याच्या साठ्यासाठी वापरण्यात येणाऱ्या वेगवेगळ्या आकाराच्या टाक्यांचे क्षेत्रफळ व पाण्याचे मापन करण्याची अनुभूती देता येईल. वेगवेगळ्या खेळांची मैदाने आखताना विद्यार्थ्यांचा सहभाग घेवून विद्यार्थ्यांना भौमितिक आकार व मैदानाचे आकारमान काढणे, त्यातून मीटर, सेंटीमीटर इ. ची संकल्पना स्पष्ट करणे इ. सर्व गोष्टी सहज व आनंददायी पध्दतीने करता येवू शकेल.
- ७.२.४ माध्यमिक स्तरावर गणित व भूमिती विषयासाठी २० गुण अंतर्गत मूल्यमापनाचे आहेत. सदरचे मूल्यमापन हे वस्तुनिष्ठ पध्दतीने होण्याची आवश्यकता आहे. परंतु तसे न होता ढोबळपणे हे गुण पैकीच्या पैकी देण्याची वृत्ती निर्माण झालेली आहे. त्यामुळे त्या मूल्यमापनाचा हेतू साध्य होत नाही. माध्यमिक स्तरावर अध्यापन करणारे शिक्षक अनेकवेळा प्राथमिक स्तरावरून आलेल्या विद्यार्थ्यांना मुलभूत क्रियाही येत नाहीत, अशा प्रकारची तक्रार करीत असतात. यामध्ये किती वास्तवता आहे, हे शिक्षकांनाच कळू शकेल. परंतु, फक्त तक्रार करून भागणार नाही, तर यावर शिक्षकांनी माध्यमिक स्तरावर प्रविष्ट होणाऱ्या सर्व विद्यार्थ्यांना मुलभूत क्रिया व संकल्पना येण्यासाठी पूर्वतयारी वर्ग घेणे आवश्यक वाटते. माध्यमिक स्तरावर अंतर्गत मूल्यमापनातील २० टक्के (२० गुणांसाठी) मूलभूत क्रियांवरील चाचणी विद्यार्थ्यांची घेता येईल. जेणेकरून विद्यार्थी, शिक्षक व पालकांमध्ये अंतर्गत मूल्यमापनाविषयी गांभीर्य निर्माण होईल.

- ७.२.५ इ. ९ वी पर्यंतच्या या विषयाच्या मूल्यमापनामध्ये लेखी परिक्षेत उच्च प्राथमिक अभ्यासक्रमावर आधारित मूल्यमापनासाठी १० टक्के भारांश ठेवावा. त्यामुळे विद्यार्थ्यांच्यामध्ये मूलभूत संकल्पना आणि क्रिया यांचा सराव होत राहिल व त्या अधिक स्पष्ट व दृढ होत राहतील. तसेच आपण अगोदरच्या शिकलेल्या भागावरचे मूल्यमापनावरील प्रश्न असल्यामुळे परीक्षेची भिती कमी होण्यास मदत होईल. तसेच गळती रोखण्यासही मदत होईल.
- ७.२.६ इ. १० वीच्या मुख्य परीक्षेसाठी कौशल्य व उपाययोजना या उद्दिष्टांसाठी प्रचलित पध्दतीपेक्षा ७० टक्के भारांश इ. १० वीच्या अभ्यासक्रमावर कौशल्य आणि उपाययोजना या उद्दिष्टावर असावा. त्यामुळे ज्या विद्यार्थ्यांना गणित व भूमिती विषयाचा अभ्यास करून उच्च शिक्षण घ्यावयाचे आहे, त्यांना या गुणांसाठी झटावे लागेल.
- वरीलप्रमाणे माध्यमिक स्तरावर मूल्यमापनाची योजना अवलंबविल्यास ३० गुण हे त्याने स्वतः मिळवलेले असतील. त्यामुळे विद्यार्थ्यांचा आत्मविश्वास वाढेल, कॉपी केली जाणार नाही.
- ७.२.७ गणित विषयाच्या विद्यार्थ्यांच्या अध्ययनासाठी माहिती तंत्रज्ञानाचा उपयोग करून अनेक संकेतस्थळांवर जसे खान अॅकॅडेमी, K १२ सारख्या उपलब्ध असलेल्या माहिती, ज्ञान, व्हिडीओज, इ. चा उपयोग करावा.
- ७.२.८ प्रश्नमंजुषा स्पर्धा, गणिती कोडी, गणित तज्ञांचे चरित्र अनुभव आणि त्यांच्या संशोधनाची माहिती विद्यार्थ्यांना करून देणे अशा गणित तज्ञांचे जयंती, पुण्यतिथी साजरी करून त्या दिवशी विद्यार्थ्यांनी तयार केलेल्या गणित-भूमितीच्या विविध प्रतिकृती, तक्ते, कोडी इ. ची प्रदर्शने भरविण्यात यावीत.
- ७.२.९ मागील वर्षी आय आय टी, मुंबईच्या मदतीने माध्यमिक स्तरावर गणिताचे प्रशिक्षण दिले गेले. राज्यातील शिक्षकांमधून जाहिरातीने अर्ज मागवून परिक्षा पध्दतीने निवड केल्यानंतर प्रशिक्षक तयार करण्याचे काम आय आय टी, मुंबई कडून करण्यात येत आहे.
- ७.२.१० आय आय टी, मुंबई आणि प्रादेशिक महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद (राज्य विज्ञान व गणित संस्था) नागपूर यांनी या कार्यात शाळा व शिक्षकांना मदत करावी.

७.३ इंग्रजी :

इंग्रजी ही परकीय भाषा असली तरी ती रोजगाराची तसेच व्यवहार कौशल्याची भाषा झालेली आहे. त्यामुळे मातृभाषेबरोबरच सध्याच्या जगामध्ये इंग्रजी भाषेलाही महत्व प्राप्त झाले आहे. अलीकडे इंग्रजी ही भाषा म्हणून न शिकविता ती विषय म्हणून शिकविली जाते. त्यामुळे इंग्रजीतील वाचन, लेखन, भाषण आणि संभाषण या कौशल्यांचा विकास होत नाही. त्यामुळे विद्यार्थी दररोजच्या व्यवहारामध्ये या भाषेचा सहजपणे वापर करताना दिसत नाहीत. एवढेच नव्हेतर शिक्षकही या भाषेचा सहजपणे वापर करू शकत नाहीत. या भाषेविषयीची विद्यार्थ्यांच्या मनामध्ये असलेली भिती दूर करणे आवश्यक आहे. माध्यमिक शालांत परिक्षेचे निकालाचे अवलोकन केले असता या विषयामध्ये दोन ते अडीच लाख

विद्यार्थी अनुत्तीर्ण होताना दिसत आहेत. म्हणून इंग्रजीच्या बाबतीत वर्गातील अध्ययनाची प्रक्रिया रंजक, आनंदी आणि सहज होईल अशी काळजी इंग्रजी शिक्षकांनी घेणे आवश्यक आहे. त्यासाठी खालील सुविधा विद्यार्थ्यांना आपण पुरवू शकतो.

- ७.३.१ शाळेमध्ये इंग्रजी गीते, गोष्टी, नाटके, कार्टुन्स, पुस्तके, वर्तमानपत्रे, साप्ताहिके, मासिके इत्यादींचा खजीना उपलब्ध करणे आवश्यक आहे.
- ७.३.२ माहिती तंत्रज्ञानाचा उपयोग करून अनेक ई-पुस्तके, व्हीडीओ शाळेत विद्यार्थ्यांना उपलब्ध करून दिले पाहिजे तसेच उपलब्ध संकेतस्थळांची माहितीसुध्दा विद्यार्थ्यांना उपलब्ध करून दिली पाहिजे.
- ७.३.३ प्रत्येक शाळेत इंग्रजीसाठी विद्यार्थ्यांच्या प्रमाणात स्वतंत्र इंग्रजी प्रयोगशाळा निर्माण करून विद्यार्थ्यांना इंग्रजी भाषेतील प्रमाणित उच्चार आणि भाषण-संभाषण करण्याची सवय वाढीस लागण्यास मदत करावी. यामुळे विद्यार्थ्यांची इंग्रजी विषयीची मिती दूर होवून आत्मविश्वास वाढील लागेल.
- ७.३.४ प्रत्येक शाळेत प्रत्येक इयत्तेसाठी आठवड्यातून काही तासिका स्पोकन इंग्रजीसाठी राखून ठेवाव्यात व त्या कालावधीत विद्यार्थ्यांच पुरेसा सराव घ्यावा.
- ७.३.५ भाषिक कौशल्यानुसार मूल्यमापनाची योजना असावी.
- ७.३.६ स्पोकन इंग्रजीसाठी किमान एक जोड तासिका असावी.
- ७.३.७ इंग्रजी शिक्षकाने विद्यार्थ्यांबरोबर वर्गात तसेच वर्गाबाहेर इंग्रजीतूनच संभाषण करावे. तसेच शाळेतील विविध कार्यक्रम व समारंभाचे वेळी केली जाणारे निवेदन हे मातृभाषेबरोबरच इंग्रजीतूनही करण्यास विद्यार्थ्यांना प्रोत्साहन द्यावे.
- ७.३.८ माध्यमिक शालांत परिक्षेत विद्यार्थी इंग्रजी विषयामध्ये उत्तीर्ण होण्यासाठी या विषयाचे कमीत कमी आवश्यक (Minimum Essentials) तयार करून त्या आधारे विद्यार्थ्यांचे अध्ययन घडवावे.
- ७.३.९ मुलांचे English Language Learning Clubs तयार करता येतील जेणेकरून मुले स्वतः नवीन साहित्य इ. शोधतील, एकमेकांशी बोलतील व एकमेकांशी शिकतील.
- ७.३.१० मागील ४ वर्षांपासून ब्रिटीश कौन्सिल सोबत राज्य शासनाने केलेल्या कराराप्रमाणे राज्यात माध्यमिक स्तरासाठी ४०० उच्च दर्जाचे प्रशिक्षक तयार झाले असून ८० मॅटर्स तयार करण्यात आले आहेत. या वर्षापासून प्रादेशिक महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद (राज्य विज्ञान व गणित संस्था) औरंगाबाद सोबत या सर्व प्रशिक्षक व मॅटर्सला जोडून त्यास संस्थांगत स्वरूप देण्यात येत आहे. अर्थात इंग्रजीत निरंतर व्यावसायिक विकासासाठी (Continuous Professional Development - CPD) एक सशक्त व्यवस्था तयार झाली आहे. या व्यवस्थेने शाळांनी आवश्यकतेनुसार मार्गदर्शन करावे.

७.४ Digital School, e-learning :

पॅरा क्र. २.६ मध्ये नोंदल्याप्रमाणे राज्यात १५ हजारच्या सुमारास शाळा Digital झाल्या आहेत. काही -काही तालुके आता १०० टक्के डिजिटल होण्याकडे वाटचाल करीत आहेत. वाशिम जिल्ह्यातील कारंजालाड या तालुक्याचे गटशिक्षणाधिकारी यांच्या म्हणण्यानुसार तालुक्यात जिल्हा परिषद च्या एकूण १४५ प्राथमिक शाळा आहेत. त्यापैकी २५ च्या सुमारास मोठ्या असून बाकीच्या लहान (कमी मुले असलेल्या) शाळा आहेत. यात सर्व २५ शाळा Digital झाल्या असून लहान शाळांमध्ये प्रत्येक ४ मुलांमागे एक Tablet देण्यात आले आहेत. तसेच प्राथमिक स्तरावरील सर्व शिक्षकांनी स्मार्टफोन घेतला असून त्यास Screen Enlarger व Sound Amplifier लावून २० मुलांपर्यंतच्या वर्गात शैक्षणिक साहित्य म्हणून वापरत आहेत. अशा पध्दतीने मोबाईल फोन च्या वापर करणाऱ्या शाळांना Mobile Digital शाळा म्हणून संबोधण्यात येत आहे. राज्यात १३ जिल्हे पूर्णपणे Mobile Digital झाले आहेत. ही गोष्ट झाली प्राथमिक स्तरातील स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या शाळांची.

माध्यमिक स्तरावरील ICT @ school या योजनेंतर्गत ८५०० शाळांमध्ये आय सी टी लॅब तयार करण्यात आल्या असून सुरुवातीच्या ५०० लॅब आता Phase out झाल्या आहेत. यावर्षी १५०० अतिरिक्त शाळांमध्ये आय सी टी लॅब स्थापन केल्या जातील. टप्प्या टप्प्याने सर्व शाळांमध्ये आय सी टी लॅब करण्याची योजना आहे. परंतु त्याचे पूर्णत्वाची तारीख स्पष्ट नाही. त्यामुळे पालक, विद्यार्थी व शिक्षक, लोकसहभाग व CSR मधून जिल्हा परिषद शाळांनी केलेल्या प्रयत्नांसारखे माध्यमिक शाळांनी सुध्दा प्रयत्न करण्याची गरज आहे. सर्व शिक्षकांनी आपले मोबाईल फोन शैक्षणिक साहित्य म्हणून वापरावे. माध्यमिक स्तरावर मुलांकडे सुध्दा मोबाईल फोन असल्यास त्याचाही वापर शैक्षणिक साहित्य म्हणून वापरण्यात यावे. यापुढील काळात मोठ्या प्रमाणावर शैक्षणिक साहित्य e-learning च्या माध्यमातून मिळणार असल्यामुळे चार मुलांमागे एक Tablet या विचारावर सर्व शाळांनी काम करावे, असे सुचविण्यात येत आहे.

मात्र प्रत्येक शाळेचे प्रत्येक शिक्षकाने तंत्रज्ञानाचे वापर करण्यास तातडीने शिकून घ्यावे व आपआपल्या विषयांचे किमान २० टक्के शिक्षण शैक्षणिक वर्ष २०१६-१७ पासून तंत्रज्ञानाच्या वापरातून करावे. आवश्यकता असल्यास मार्गदर्शनासाठी आपल्या जिल्ह्यातील Tech savvy Teacher चे संपर्क साधावे. पॅरा क्र. २.५ मध्ये नोंदवल्याप्रमाणे राज्यात ३५ हजार च्या सुमारास Tech savvy Teachers आहेत.

ओपन सोर्स अनेक संस्थांनी तयार केलेला आहे. उदा. एन.सी.ई.आर.टी., कर्नाटक राज्य माध्यमिक शिक्षा अभियान, या ओपन सोर्सचा शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांची अध्ययन प्रक्रिया सुलभ व गतिमान होण्यासाठी उपयोग करावा.

७.५ अध्ययन - अध्यापन प्रक्रिया :

प्रत्येक मूल अद्वितीय (Unique) असते तसेच प्रत्येक मूल शिकू शकते. हा मानसशास्त्रीय विचार विचारात घेवून अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया घडवून आणणे हे शिक्षकांचे महत्वाचे कार्य आहे. शिक्षकांनी शिकविण्याची भूमिका न ठेवता वर्गामध्ये विद्यार्थ्यांसाठी सुलभकाची (facilitator) भूमिका बजाविण्याची गरज निर्माण झालेली

आहे. कारण शिक्षक सर्व विद्यार्थ्यांना शिकवू शकत असेल तर आतापर्यंत सर्व मुले शिकली असती. याचाच अर्थ विद्यार्थ्यांचे शिकणे हेच महत्वाचे आहे. हा मानसशास्त्रीय विचार विचारात घेवून अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया घडवून आणणे हे शिक्षकाचे महत्वाचे कार्य आहे. तसेच प्रत्येक विषयाची अध्ययनाची पध्दती आणि गती ही देखील वेगवेगळी असू शकते. तथापि, योग्य पध्दत वापरली तर विषयांचे अध्ययन आकलन आणि जलद गतीने (Accelerated Learning) होण्यासही मदत होऊ शकते. त्यामुळे यापुढे पारंपारिक पध्दतीने अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया न करता ज्ञान, अनुभव आणि परिसरावर आधारित नवीन पध्दती शिक्षकाने विकसित करून अध्ययन करणे महत्वाचे आहे. तसेच यासाठी महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषदेने वयानुरूप समकक्ष वर्गात प्रवेशित होणाऱ्या विद्यार्थ्यांसाठी तयार केलेला अभ्यासक्रम आणि हस्तपुस्तिका यांचा उपयोग करता येईल. यामध्ये विद्यार्थी केंद्रीत, ज्ञानरचनावाद (Constructivism) वर आधारित शिक्षण (Activity Based Learning) इ. पध्दतींचा उपयोग करणे अनिवार्य आहे. तसेच या पध्दतींना आधुनिक तंत्रज्ञानाचे जसे माहिती तंत्रज्ञानाची जोड देणे आवश्यक आहे. यापैकी कोणतीही अथवा अन्य कोणतीही उपयुक्त पध्दती वापरून विद्यार्थ्यांचे मदत करण्याचे संपूर्ण स्वातंत्र्य शिक्षकाला राहिल. ज्या आधारे प्रत्येक मूल शिकू शकते हा आत्मविश्वास शिक्षकामध्ये येऊ शकेल आणि आपण शिकू शकतो हा आत्मविश्वास विद्यार्थ्यांमध्ये येईल. याची जाणीव शिक्षण क्षेत्रातील प्रत्येक घटकानेही करून घेणे आवश्यक आहे.

- ७.५.१ सर्व भाषांविषयासंदर्भात पाठ्यपुस्तकाबाहेरील अनुभव देणे आवश्यक आहे.
- ७.५.२ सर्व विषयांच्या मूल्यमापनांनंतर प्रत्याभरणासाठी स्थान असावे.
- ७.५.३ सर्व विषयांच्या बाबतीत प्रात्यक्षिक पध्दतीला अध्यापनात स्थान असावे.

७.६ जलद गतीने शिक्षण (Accelerated Learning Method) :

देशात प्राथमिक शिक्षणाची गुणवत्ता आजच्या स्थितीला चांगली नाही. हे सर्वांना मान्य आहे. मात्र ही स्थिती अशीच रहावी हे कोणालाही मान्य नाही. त्यामुळे देश भरामध्ये तसेच महाराष्ट्रामध्ये प्राथमिक शिक्षणाची गुणवत्ता सुधारवण्यासाठी कार्यक्रम सुरु करण्यात आला आहे. त्यास बऱ्याच अंशी यश सुध्दा मिळत आहे. याने काही वर्षांनंतर माध्यमिक स्तरावर गुणवत्तापूर्ण शिक्षण प्राप्त झालेली मुले मिळतील. परंतु आजच्या स्थितीला इयत्ता ८ वा वर्ग शिकून सुध्दा बऱ्याच मुलांची खरी शैक्षणिक पातळी कमी असण्याची शक्यता आहे. देशाच्या इतर राज्यांमध्ये ही मुले इयत्ता ४ थी किंवा ५ वी च्या पातळीवर दिसून आले आहेत. पुण्यात सुध्दा काही शाळांमध्ये हीच स्थिती दिसली आहे. अध्ययनात मागे राहिलेली अशीच मुले इयत्ता १ ली किंवा १० वीत अनुत्तीर्ण होत असावेत.

परंतु प्राथमिक पातळीवर ज्या पध्दतीने गुणवत्ता सुधार होण्यास सुरुवात झाली आहे त्याच पध्दतीने माध्यमिक पातळीवर सुध्दा गुणवत्ता सुधार होऊ शकते. या पध्दतीत ज्ञानरचनावाद जसे दिसते तसेच ते माध्यमिक स्तरावर दिसणार नाही. परंतु तत्व तेच आहे, “मूल स्वतःहून शिकते”. या तत्वाचा तग धरून वेग-वेगळ्या संस्थांनी वेग-वेगळ्या पध्दती विकसित केल्या आहेत अशा किमान ३ संस्थांद्वारे

राज्यात वेग-वेगळे पध्दती अंमलात आणल्यास आणि त्यापैकी एखादी पध्दत काही शिक्षकांना भावल्यास व दूसरी पध्दत इतर काही शिक्षकांना तसेच तिसरी पध्दत उरलेल्या शिक्षकांना भावल्यास त्यांना भावलेली पध्दत वापरण्याची मुभा राहिल. या पध्दती पाहून विचारात घेवून राज्यातील शिक्षक नवीन पध्दत सुध्दा विकसित करू शकतात. त्याचे स्वागत करण्यात येईल. अट एकच राहिल. मुलांच्या वाढलेली शिकण्याची गती. ती गती एवढी वाढायला पाहिजे की माध्यमिक शाळेत शिकताना मूल अशिक्षित, पहिली, दूसरी, तिसरी, चौथी अथवा कोणत्याही पातळीची असो दहावी ची परिक्षा प्रामाणिकपणे पास व्हायला पाहिजे. वरील तीन संस्थांपैकी एका संस्थेला एका वर्षात ४.५ (साडे चार) वर्षांच्या शिक्षणाची तूट भरून काढण्यात यश आला असल्याचा अनुभव आहे.

७.७ यशस्वी माध्यमिक शाळा व त्यांना भेटी :

या शासन निर्णयामध्ये ज्या प्रकारच्या शाळेची अपेक्षा केली जात आहे अर्थात शाळा जेथे ;

- ७.७.१ इयत्ता नववी ला प्रवेशित एक सुध्दा विद्यार्थ्यांची गळती होत नाही तसेच अनुत्तीर्ण होत नाही.
- ७.७.२ ती सर्व मुले (१००%) दहावीत प्रवेशित होवून परिक्षेत बसून उत्तीर्ण होतात.
- ७.७.३ जेथे मुलांना शिकणे आवडते. नुसतं उत्तीर्ण होण्याच्या दबावाखाली शिकणे घडत नाही.
- ७.७.४ सोयी सुविधा जसे विज्ञान, गणित, इंग्रजी इ. विषयांचे प्रयोगशाळा योग्य पध्दतीचे आहे.

अशा शाळांची यादी प्रत्येक जिल्ह्याने तयार करावी व इतर शाळेतील शिक्षक, मुख्याध्यापक व संस्था चालकांनी या शाळांना भेटी द्याव्यात. या शाळांची यादी बोर्ड तसेच महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे च्या पोर्टलवर अपलोड करण्यात यावी.

८. उच्च प्राथमिक शाळेनंतर अप्रवेशित मुले व माध्यमिक स्तरावर अनियमित मुले :

विविध कारणांची उच्च प्राथमिक शाळा पूर्ण करून सुध्दा मुले माध्यमिक शाळांमध्ये प्रवेश घेत नाहीत. प्रवेश घेतल्यानंतर सुध्दा काही मुले अनियमित राहतात. अशा मुलांबाबत खालीलप्रमाणे कार्यवाही करण्यात यावी.

८.१ Mother School ची संकल्पना :

प्राथमिक स्तरावर प्रत्येक घरातील मुले कोणत्या शाळेत जातील हे जवळ-जवळ स्पष्ट असते. माध्यमिक शाळांमध्ये मात्र जवळच्या मोठ्या क्षेत्रामधून मुले शिकायला येतात. ग्रामीण भागात ज्या शाळेत ज्या गावातील सर्वाधिक मुले शिकत असतील अशा शाळांना यापुढे Mother School संबोधण्यात येईल. त्या गावात काही मुले उच्च प्राथमिक शिक्षण पूर्ण करून सुध्दा अप्रवेशित राहिल्यास त्या मुलास शोधून पटावर आणण्याची जबाबदारी सदर Mother School ची राहिल. जिल्हा शिक्षाधिकारी (माध्यमिक) व गटशिक्षणाधिकारी यांनी प्रत्येक गावासाठी Mother School निश्चित करावे व त्या शाळांच्या माध्यमातून इयत्ता ८ वी पास सर्व (१००%) विद्यार्थी कोणत्या तरी शाळेत इयत्ता ९ वीत दाखल होतील याची खात्री करावी.

१००% मुलांच्या प्रवेशाची शहानिशा करण्यासाठी “सरल” संगणक प्रणालीचा वापर करण्यात यावा.

८.२ अनियमित हजेरीची मुले व शिकण्यात मागे राहणारी मुले ! समता मूलक विचार :

मुलांचे अनियमित हजेरी मागे बरीच कारणे असू शकतात. प्रत्येक मुलाचे कारण वेगळे राहणार. त्याचा अभ्यास करून योग्य ती उपाययोजना करावी जेणे करून मूल पुन्हा नियमित होवू शकेल.

८.२.१ माणसांचे ४ प्रकारचे शरीर असतात. स्त्री, पुरुष, तृतीय पंथी व विशेष गरजा. तरीसुद्धा ही सर्व माणसे असतात. त्याचप्रमाणे मुले सुद्धा ४ प्रकारच्या शरीरात आढळतात. पण ती सर्व मुलेच असतात.

८.२.२ याच प्रकारे मुलांचे आई-वडिलांचे बरेच धर्मप्रकार असतात. परंतू सर्व धर्मातील आई-वडिलांची मुले ही मुलेच असतात.

८.२.३ मुलांचे आई-वडिलांचे बरेच जाति प्रकार असतात. तरी सुद्धा सर्व जातीच्या आई-वडिलांची मुले ही मुलेच असतात.

८.२.४ मुलांचे आई-वडिल गरिब किंवा श्रीमंत असतात तरी सुद्धा त्यांची मुले ही मुलेच असतात.

८.२.५ मुलांचे आई-वडील ग्रामीण किंवा शहरी भागातील असतात किंवा शिक्षित वा अशिक्षित असतात. तरी सुद्धा त्यांची मुले ही मुलेच असतात.

कोणत्याही प्रकारच्या अडचणीमुळे मुले अनियमित किंवा अभ्यासात मागे असतील तर त्या अडचणी दूर करतांना मुलांना फक्त मूल म्हणून समजावे असे समजल्याने अडचण दूर करणे सोपे होईल. १००% मुले शिकू शकतात. मुलामध्ये कोणताही भेद नाही. प्रत्येक मूल शिकू शकते हा आत्मविश्वास शिक्षकांच्या मनात निर्माण होणे आवश्यक आहे.

८.३ अडचणी दूर करतांना अवलंबवण्याचे विविध मार्ग खालीलप्रमाणे असू शकतात :

८.३.१ सामाजिक संस्थांचा सहभाग घेणे.

८.३.२ बालविवाह रोखण्यासाठी जाणीव पथनाट्य, व्हिडिओ, लघुचित्रपट इत्यादींच्या माध्यमातून पालकांमध्ये जाणीव जागृती निर्माण करणे.

८.३.३ “बेटी बचाओ, बेटी पढाओ” हा संदेश प्रत्यक्ष अंमलात येण्यासाठी सर्वोतोपरी प्रयत्न करणे.

८.३.४ मीना राजू मंच, किशोरी उत्कर्ष मंच या सारखे कार्यक्रम राज्यातील सर्व माध्यमिक शाळांमध्ये सुरु करणे.

मुलींना शिक्षणाच्या प्रवाहामध्ये सहभागी करून घेण्यासाठी तसेच मुला-मुलींमधील लिंगभेद कमी करण्यासाठी सर्व शिक्षा अभियान व राष्ट्रीय माध्यमिक शिक्षा अभियान या राष्ट्रीय कार्यक्रमांमध्ये सुरु करण्यात आलेले किशोरी उत्कर्ष मंच, मीनाराजू मंच हे कार्यक्रम राज्यातील सर्व माध्यमिक शाळांमध्ये सुरु करावेत.

८.३.५ किशोरवयीन मुला-मुलींना विशेष मार्गदर्शन

माध्यमिक वयोगटातील विद्यार्थ्यांना आरोग्य, स्वच्छता या विषयांचे

महत्त्व पटवून देणे, तसेच किशोरवयीन समस्यांबद्दल परिचित करणे याकरिता विशेष प्रयत्न करणे गरजेचे आहे.

९. अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, वर्गाध्यापन व मूल्यमापन :

परिच्छेद क्र. ४ व ५ वर नमूद केल्याप्रमाणे राष्ट्रीय निष्पत्ती सर्वेक्षणात मुलांनी पुढील ३ वर्षात ४०० पैकी किमान सरासरी ३०० गुण मिळवायला पाहिजे. त्यापुढील काळात जागतिक पातळीवरील better performing देशांबरोबरच महाराष्ट्र राज्याची मुले सुध्दा दिसायला पाहिजे. हे होण्यात काही अडचण आहे काय असे विचार करून पाहिल्यास अडचण दिसून येत नाही. खोलात विचार करून पाहिल्यास ही अडचण राज्यात ज्या पध्दतीचे अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, वर्गाध्यापन व मूल्यमापन इत्यादि स्वीकारलेले आहे त्यात असली पाहिजे. या मुद्यावर बोर्डात विद्वत मंडळासोबत चर्चा करण्यात आली. माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तरावरील वरील पाचही बाबी ठरवले गेलेल्या उद्दिष्टात सरमिसळ होतांना स्पष्ट दिसत होता. त्या चर्चेतील काही मतांचा येथे उल्लेख करणे उपयोगी ठरेल.

१. शिक्षणातून फक्त डॉक्टर, इंजिनियर, CA सारखे मोजकेच व्यावसायिक बनणे अपेक्षित नाही.
२. शिक्षणातून वरील व्यावसायिकाशिवाय काही मुले कौशल्याधिष्ठीत व्यवसायाकडे वळतील असे उद्दिष्ट ठरवले आहेत.
३. बोर्डाच्या शिक्षणाचा उद्दिष्ट फक्त CBSE सोबत स्पर्धा करणे आहे काय? असा प्रश्न काहींच्या मनात आला.
४. NEET आणि राज्याचा CET मधील तफावतीबद्दल बरीच वेग-वेगळी मते आली.

राज्याचे शिक्षण राज्याची वैशिष्ट्ये जोपासून राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय पातळीवर मान्य असलेले शिक्षण असायला हवे. तसे केल्याने राज्यातील मुले राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील मूल्यमापनात मागे पडणार नाही. असे करत असताना राज्यातील मुले व शिक्षक यांच्यावर भरपूर विश्वास ठेवावा लागेल. एखाद्या बाबतीत मुले मागे पडत असतील तर त्या मुद्यावर शिक्षकांसोबत चर्चा करून शिक्षकांचे क्षमता विकसनाचे कार्यक्रम हाती घ्यावी लागेल. परिच्छेद क्र. ७ मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे अशा क्षमता विकसनाचे कार्यक्रम विकसित करण्यासाठी पुरेशी राज्यस्तरीय संस्था उपलब्ध आहे. यदाकदाचित त्या संस्थांना एखादे कार्य अवगत नसेल तर राष्ट्रीय किंवा आवश्यकतेप्रमाणे आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील मार्गदर्शक उपलब्ध करून घेणे शक्य आहे.

निश्चित केलेल्या बेंचमार्क प्राप्त करण्यासाठी सर्वांनी कामास लागावे. त्याप्रमाणे अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, इतर शैक्षणिक साहित्य, वर्ग व वर्गाबाहेरील अभ्यासक्रिया आणि मूल्यमापन सुधारित करण्यात यावे. मागील वर्षाच्या इयत्ता १० व्या वर्गाच्या प्रश्नपत्रिकेत एक प्रश्न पाठ्यक्रमातील होते परंतु पाठ्यपुस्तकाबाहेरील होते. त्या प्रश्नास पाठ्यक्रमाबाहेरील असल्याबाबत बरीच चर्चा झाली. यावरून राज्यात सध्या संकल्पना आधारित शिक्षण न देता पाठ्यपुस्तकाधारित शिक्षण दिले जात आहे असे दिसते. या व अशा बाबी सुधारण्याची आवश्यकता आहे. त्यावर शैक्षणिक प्राधिकरण आणि बोर्डांने अभ्यास मंडळामार्फत तातडीने कार्य करण्याची आवश्यकता आहे. हे कार्य पुढील शैक्षणिक सत्राचे आत पूर्ण करून घेण्यात यावी. हे केल्याशिवाय बेंचमार्क प्राप्त करणे शक्य होणार नाही हे सुध्दा लक्षात ठेवावे.

१०. अभ्यासक्रम आणि ग्रेडेड विषय :

इ. १० वी मधील अभ्यासक्रम हा इ. ६ वी ते इ. ९ वी पर्यंतच्या अभ्यासक्रमामध्ये अंतर्भूत झालेला असावा. म्हणजेच इ. १० वीमध्ये नवीन बाबींचे अध्ययन करणे ही समस्या विद्यार्थ्यांसमोर राहणार नाही व सर्व संकल्पनांचे दृढीकरण होण्यास मदत होईल.

अभ्यासक्रमातील अनेक संकल्पना, आशय हा प्रत्येक इयत्तेमध्ये पूर्णतः न देता फक्त ओळख या स्वरूपात दिला जातो. तसे न करता ती संकल्पना पूर्ण स्पष्ट करावी. यासाठी एकूण अभ्यासक्रमातील संकल्पना कमी केल्या तरी चालतील. इयत्तांमधील अभ्यासक्रम एकमेकांशी सुसंगत असावा.

बेंचमार्क सारखे उद्दिष्ट स्पष्ट झाल्यावर ते उद्दिष्ट राज्यातील मुलांना सहजरित्या तणावविरहित वातावरणात प्राप्त करणे शक्य होईल यासाठी सुध्दा लक्ष केंद्रीत करण्याची गरज आहे. या स्पष्टतेनंतर अभ्यासक्रमात ग्रेडेड विषयांचे स्थान सुध्दा स्पष्ट होऊन जाईल. कौशल्य मुलांच्या अंगी असते. एखाद्या संकल्पनेचे ज्ञान असूनही ते अंगी न उतरणे शक्य आहे. त्यामुळे कौशल्य विकासाचे उद्दिष्ट असलेल्या विषयांचे लेखी परिक्षा घेणे योग्य नाही. ते कौशल्य मुलांच्या अंगात प्रत्यक्ष पाहणेच योग्य राहिल. मूल्यमापनाची पध्दत ठरवत असताना या व अशा बाबींचा विचार करण्यात यावा.

याआधी बोर्ड परिक्षेशिवाय बाहेरील कोणतेही मूल्यमापन नसावयाचे. बोर्डाच्या परिक्षेत अधिकाधिक निकाल येणे हे एखाद्या शाळेच्या गुणवत्तेचे मोजमाप असावयाचे. त्यामुळे शाळेला एखादे गुण देण्याचे अधिकार दिले आणि त्याच्या बोर्डाच्या निकालाशी संबंध जोडल्यास शाळेच्या अधिकारातील मुलांना १०० टक्के गुणदान करून निकाल वाढवण्याकडे कल असावयाचा. मग ती गुणवत्ता मुलामध्ये असो की नसो. परंतू यापुढे राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील मूल्यमापन गुणवत्तेचा खरे मोजमाप होणार असल्यामुळे बोर्डाच्या निकालाचे महत्त्व कमी होणार आहे. त्यामुळे आंतरिक परिक्षामध्ये सुध्दा प्रामाणिक गुणदान करण्याकडे कल वाढणार आहे. हे लक्षात घेता ग्रेडेड विषयांचे सुध्दा आंतरिक मूल्यमापन करणे योग्य राहिल काय हे तपासून पाहण्यात यावे.

११. मुख्य विषयांव्यतिरिक्त ग्रेडेड विषयांचा विद्यार्थ्यांना परिक्षेचा ताण असू नये. त्यानुसार ग्रेडेड विषयांचे अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम व पाठ्यपुस्तक यामध्ये आवश्यक तो बदल करण्यात यावा. इंग्रजी या विषयाचे महत्त्व विचारात घेवून प्राथमिक मध्ये स्पोकन इंग्लिश या उपक्रमास उत्तम प्रतिसाद मिळत आहे. माध्यमिक स्तरावर देखील विद्यार्थ्यांना इंग्रजी मध्ये बोलता येण्याचा आत्मविश्वास निर्माण करण्याच्या दृष्टीने प्रयत्न करणे गरजेचे आहे.

१२. खाजगी व्यवस्थापन शाळा व्यवस्थापन समिती, पालक शिक्षक संघ, माता शिक्षक संघ यांचा सहभाग :

शाळेच्या विकासामध्ये किंबहुना शाळेच्या विकासात्मक नियोजनामध्ये सर्वाधिक महत्वाची भूमिका शाळा व्यवस्थापनाची / शाळा व्यवस्थापन समितीची असते. शाळा व्यवस्थापनांनी शैक्षणिक गुणवत्तेकरिता विविध कार्यक्रम सुरु करण्यासाठी पुढाकार घेणे तसेच शिक्षक व शिक्षकेतर कर्मचाऱ्यांसाठी काही कल्याणकाही उपक्रम राबविण्यास देखील सुरुवात करावी. माध्यमिक शाळांतील गरजू असलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी स्वयंसेवी संस्थांच्या सहकार्याने अथवा

CSR च्या सहकार्याने विद्यार्थ्यांना पाठ्यपुस्तके, शालेय साहित्य, गणवेश इ. गोष्टी उपलब्ध करण्यासाठी शाळा व्यवस्थापनांनी प्रयत्न करावे.

विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक प्रगती पालकांना व विशेष करून विद्यार्थ्यांच्या मातांना समजावी याकरिता प्रत्येक शाळेमध्ये पालक शिक्षक संघ व माता शिक्षक संघांच्या बैठकांचे आयोजन व्हावे. यामध्ये शैक्षणिक प्रगतीबाबत पालकांना संबोधित केले जावे. तसेच विद्यार्थ्यांच्या अडचणी पालकांच्या निदर्शनास आणून दिल्या जाव्यात. पालक व शिक्षक या दोघांनी संयुक्तरित्या विद्यार्थ्यांच्या अडचणी सोडविण्याची भूमिका पार पाडावी.

१३. प्रशासकीय व व्यवस्थापकीय मदत :

माध्यमिक शिक्षण हे काळाशी सुसंगत असावे या हेतूने तसेच ते उच्च शिक्षण व उच्च प्राथमिक शिक्षण यांच्यामधील शिक्षणाचा स्तर असल्याने माध्यमिक शिक्षणामध्ये शासन स्तरावरून देखील राष्ट्रीय माध्यमिक शिक्षा अभियान, ICT, Vocationalization for Secondary Education, Inclusive Education at Secondary Stage, Girls Hostel या योजना केंद्र व राज्य शासनाच्या सहकार्याने सुरु करण्यात आलेल्या आहेत.

१. राष्ट्रीय माध्यमिक शिक्षा अभियान -
२. ICT
३. Vocationalization for Secondary Education
४. Inclusive Education at Secondary Stage
५. Girls Hostel

आय सी टी या योजनेअंतर्गत राज्यातील शासकीय व खाजगी अनुदानित शाळांमध्ये संगणक प्रयोगशाळा स्थापन करण्यात येतात. या प्रयोगशाळांच्या उभारणीकरिता ५ वर्षाकरिता केंद्र व राज्य शासनाकडून आर्थिक सहाय्य केले जाते. परंतु ५ वर्षांनंतर याच प्रयोगशाळांच्या देखभाल दुरुस्तीकरिता तसेच या प्रयोगशाळा अधिक सुसज्ज बनविण्याकरिता शाळा स्तरावरून प्रयत्न करण्यात यावे.

१४. माध्यमिक स्तरावर कौशल्याधिष्ठित शिक्षणाची सुरुवात :

राष्ट्रीय माध्यमिक शिक्षा अभियान अंतर्गत व्यवसाय शिक्षण माध्यमिक स्तर ही योजना सुरु करण्यात आलेली आहे. या योजनेअंतर्गत व्यवसाय विषय माध्यमिक स्तरावर मुख्य विषय म्हणून शिकण्याची मुभा आहे. तूर्त ही योजना केवळ शासकीय शाळांसाठी लागू असून सर्व खाजगी अनुदानित व स्वयं अर्थसहाय्य शाळांमध्ये, स्वयं अर्थसहाय्यित तत्वावर व्यवसाय विषय सुरु करण्याबाबतचे धोरण शासनाच्या विचाराधीन आहे.

माध्यमिक स्तर पूर्ण करताना विद्यार्थ्यांच्या अंगी किमान कौशल्य येण्यासाठी कार्यानुभव या विषयाची पुनर्रचना करण्यात येत आहे.

१५. शिक्षक, अधिकारी, खाजगी व्यवस्थापन, शाळा व्यवस्थापन समिती यांचा सन्मान :

विद्यार्थ्यांना शिकविणे, शैक्षणिकदृष्ट्या प्रगत करणे यामध्ये सर्वात महत्वाचा घटक शिक्षक आहे. शिक्षकांच्या सन्मानाची सर्वात नजिकची पातळी शाळा व्यवस्थापन / शाळा व्यवस्थापन समिती राहिल. इयत्ता ९ वी मध्ये विद्यार्थ्यांची गळती रोखणे व आवश्यक संपादनूक क्षमता प्राप्त करणे तसेच इयत्ता १० वी मध्ये १००% विद्यार्थी इयत्ता १० वी च्या परिक्षेसाठी प्रविष्ट करणे व आवश्यक संपादनूक क्षमता प्राप्त करणे. या निकषात पात्र ठरणाऱ्या सर्व शिक्षकांचा सन्मान केला जाईल.

मुख्याध्यापक, गटशिक्षणाधिकारी, शिक्षणाधिकारी यांचा त्यांच्या अखत्यारित सन्मान घेणाऱ्या कार्यरत शिक्षक व शाळा यांची संख्या व टक्के विचारात घेवून सन्मान दिला जाईल.

१६. शिक्षकांच्या सभा, मुख्याध्यापक, विषय संघटनांच्या बैठका :

तालुका स्तरावर विषयनिहाय शिक्षकांचे क्लब्स तयार करण्यात यावे. राष्ट्रीय माध्यमिक शिक्षा अभियान अंतर्गत ब्रिटीश कौन्सिल प्रशिक्षणामध्ये इंग्रजी भाषेच्या शिक्षकांचे क्लब्स जिल्ह्यांमध्ये कार्यरत झाले आहेत. तसेच मॅटॉर व मॅटी कन्सेप्ट देखील यशस्वी झालेला आहे. अन्य विषयांसाठी देखील याचप्रकारे विषयनिहाय क्लब्स व मॅटॉर, मॅटी तयार करण्यात यावे.

१७. सहशालेय उपक्रम तसेच क्रिडा विषयास महत्व :

१७.१ जसजसे देशांमध्ये सुबत्ता (श्रीमंती) येते तसतसे देश क्रीडा क्षेत्रामध्ये पुढे जात असतात. क्रीडा क्षेत्रामध्ये पुढे जाण्याचे सर्वोत्कृष्ट मोजमाप ऑलिंपिक पदक मिळवणे हे होय. बाकीच्या सर्व पातळीवरील पदके भारत देशातील खेळाडू मिळवतात परंतु ऑलिंपिक पदक मिळवण्यात आपल्या देशाला अवघड जात होते. परंतु अलीकडच्या काळात देशाला तेथेही पदक मिळण्यास सुरुवात झाली आहे. राष्ट्रीय स्पर्धेमध्ये दिल्ली राज्याला सर्वाधिक सुवर्ण पदक मिळत असले तरी आपल्या राज्याला देखील यात सर्वाधिक पदक मिळतात. तेव्हा ऑलिंपिकमध्ये देश यशस्वी होताना आपल्या राज्याचा त्यात सिंहाचा वाटा असायला हवा. यासाठी शालेय क्रीडा स्पर्धा व विविध क्रीडा संघांचा स्पर्धेमध्ये राज्य पातळीवरून सुसूत्रता आणण्यात येत आहे. Potential असलेल्या खेळाडूंची कमी वयातच निवड करून आपल्या शाळेत होतकरू खेळाडू असल्यास त्यांचे स्वप्न ऑलिंपिक पदक पर्यंत वाढवावे व अशा खेळाडूंबाबत माहिती तालुका व जिल्हा क्रीडा अधिकाऱ्यांना द्यावी.

१७.२ खेळाचे महत्व आरोग्य व शरीर सौष्टवसाठी आहे. त्यामुळे आपल्या शाळेतील प्रत्येक विद्यार्थ्याला कोणत्यातरी खेळाबद्दल आवड तयार होईल याची काळजी घ्यावी. एखाद्या खेळाची आवड निर्माण झाली तरी आयुष्य जगत असताना प्रत्येक वेळा व प्रत्येक ठिकाणी प्रत्येक मुलाच्या आवडीच्या खेळाची सोयीसुविधा उपलब्ध असेलच असे नाही. अशा वेळी सुध्दा आरोग्य व शरीर सौष्टवाची आवश्यकता असतेच. त्यामुळे मुलांमध्ये खेळांसह सहज करता येण्याजोगे विविध शारीरिक व्यायाम प्रकार तसेच योग याची सवय लागेल याची काळजी घेण्यात यावी. मा.पंतप्रधानांनी मुलांशी बोलत असतांना “प्रत्येक मुलाने रोज किमान एक तास घाम येईल असा व्यायाम करावा” असे संदेश दिले आहे. याप्रमाणे सर्व शाळांनी कार्यवाही करावी.

१८. Child Educational Quality Tracking System :

प्राथमिक प्रमाणेच माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांकरिता देखील Child Educational Quality Tracking System तयार होत असून या प्रणालीमुळे मुले शाळेत नियमित येत आहेत किंवा नाहीत या सोबतच ते शिकत आहेत की नाहीत हे लक्षात येईल.

१९. बायोमेट्रीक हजेरी व्यवस्था :

सर्व विद्यार्थी व शिक्षक यांच्या हजेरीसाठी प्रत्येक शाळा पातळीवर बायोमेट्रीक व्यवस्था निर्माण करण्यात यावी.

२०. कार्पोरेट / स्वयंसेवी संस्थांचा सहभाग :

स्वच्छ भारत स्वच्छ विद्यालय, वाचन प्रेरणा, समृद्ध वाचनालय, सुसज्ज गणित, विज्ञान व भाषा प्रयोगशाळा, अभ्यासिका कक्ष, ई-लर्निंग कक्ष, आय सी टी प्रयोगशाळा, व्यवसाय विषयक प्रयोगशाळा, समुपदेशन केंद्र, भौतिक सुविधा, पाणी व शौचालय सुविधा इ. करिता कार्पोरेट व स्वयंसेवी संस्थांच्या सहकार्याने शाळांनी सुसज्ज व समृद्ध बनण्याकरिता प्रयत्न करावेत.

२१. SS-२०१६ प्रमाणीकरण (शाळा सिध्दी) :

या संदर्भात राष्ट्रीय स्तरावर शाळा सिध्दी हा कार्यक्रम शाळांचे मूल्यमापन व मानके निश्चित करण्याकरिता गतवर्षापासून सुरु करण्यात आलेला आहे. राज्यातील सर्व शाळा यामध्ये सहभागी होवून शाळांचे मूल्यमापन व मानके निश्चित करून घेणे गरजेचे आहे. राज्यामध्ये हा कार्यक्रम समृद्ध शाळा या नावाने सुरु करण्यात आलेला असून त्या संदर्भातील शासन निर्णय दिनांक २८ मार्च, २०१६ रोजी निर्गमित करण्यात आलेला आहे.

परिच्छेद क्र. २.३ मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे मागील वर्षी १८१९ शाळा ISO ९००० झाल्या आहेत. राज्यात एकूण १ लाख ७ हजार शाळा असून या सर्व शाळा पुढील ५ वर्षात प्रमाणित व्हावे असे उद्दिष्ट ठरविण्यात आले असून या वर्षाकरिता २०००० शाळांचे लक्ष्य आहे. त्यामुळे सर्व शाळांना यात सहभागी होऊन स्वतःला SS-२०१६ प्रमाणित करून घ्यावे यासाठी महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद च्या पोर्टल मध्ये अधिकची माहिती मिळेल.

२२. प्रामाणिकपणे उत्तीर्ण होण्याचा अर्थ :

शिक्षित झाल्यावर व प्रमाणपत्र घेतल्यावर जीवन जगत असतांना त्या शिक्षणाचा उपयोग करता येणे यास प्रामाणिकपणाने उत्तीर्ण होणे असे म्हणता येईल. तथापि ते फक्त शिकलेल्या संकल्पनांचा उपयोजन एवढेच नव्हे. हे मूल नोकरीसाठी एखाद्या मुलाखतीत गेल्यास मुलाखतीच्या वेळी त्याच्याकडे असलेल्या प्रमाणपत्र एवढा शिक्षणाचे प्रमाण त्या मुलात दिसले पाहिजे. अर्थात प्रामाणिकपणे उत्तीर्ण होण्याचे प्रमाण त्या मुलात दिसले पाहिजे.

राष्ट्रीय पातळीवर एका चर्चासत्रात राष्ट्रीय मुक्त विद्यालयास फक्त प्रमाणपत्र देणारी संस्था समजण्यात येत असल्याबद्दल चिंता व्यक्त करण्यात आली. प्रतिभागींच्या मते प्रमाणित करणारी संस्था ही एखाद्या व्यक्तीने शिकून मिळविलेल्या ज्ञान आणि कौशल्याला प्रमाणित करणारी संस्था आहे. परंतु लोकांचे कल काहीही न शिकता प्रमाणपत्र घेण्याकडे आहे. ही परिस्थिती भयावह आहे. तसेही अशा प्रमाणपत्राचा जीवनात उपयोग होत नाही. शालेय स्तरावर ही बाब मुलांच्या लक्षात आणणे योग्य राहिल. प्रमाणपत्र असेल की नोकरी मिळेल अशी काही परिस्थिती सध्याच्या युगात नाही. तसेच कोणास काही विशेष येत असल्यात ते प्रमाणित करून घेणे ही चांगली बाब आहे. राष्ट्रीय मुक्त विद्यालयाद्वारे एका मूर्तीकाराचे मूल्यांकन करून Ph.D. दिल्याचे सांगण्यात आले. त्या व्यक्तीस लेखन वाचन येत नाही. त्यामुळे त्यांनी कोणती Ph.D. ची थीसिस जमा केली नाही तरी सुध्दा त्यांना Ph.D. ची डिग्री दिली गेली. काही वेळा ज्ञान संपादन न करता थीसिस जमा करून मिळवलेल्या एखाद्या डिग्रीपेक्षा उपरोक्त डिग्रीत जास्त प्रामाणिकपणा आहे.

२३. स्वच्छ विद्यालय पुरस्कार व किशोरवयीन मुलींचे आरोग्य :

केंद्र शासनाने सन २०१६-१७ या शैक्षणिक वर्षापासून स्वच्छ विद्यालय पुरस्कार हा कार्यक्रम सुरु केला असून यासंदर्भातील शासन निर्णय दिनांक १ जुलै, २०१६ रोजी निर्गमित करण्यात आलेला आहे. राज्यातील सर्व माध्यमिक शाळांनी या पुरस्काराकरिता अर्ज करणे आवश्यक असून स्वच्छतेच्या जाणीवा विद्यार्थ्यांमध्ये निर्माण करणे गरजेचे आहे. माध्यमिक शाळांतील मुलींकरिता किशोरवयीन मुलींच्या आरोग्यासंदर्भात देखील आवश्यक मार्गदर्शन मुलींना होणे गरजेचे आहे.

शाळा स्वच्छ ठेवणे आणि मुले तसेच शिक्षकांमध्ये स्वच्छतेच्या सवयी लावण्यासाठी दिनांक ७ ऑक्टोबर, २०१५ च्या शासन निर्णय प्रमाणे कार्यवाही करावी.

२४. लोकसहभाग :

लोकसहभागातून समृद्ध शाळा हा शासन निर्णय दिनांक ३० मार्च, २०१६ रोजी निर्गमित करण्यात आलेला आहे. माध्यमिक शाळांनी देखील अधिक लोकसहभाग मिळविण्याकरिता प्रयत्नशील असावे व त्यामधून शाळांचा विकास करावा. समाजातील तांत्रिक व कौशल्याधिष्ठित असलेल्या मनुष्यबळाचा शाळेतील अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेमध्ये सहभाग वाढवावा.

२५. पालक भेट आणि समुपदेशन :

माध्यमिक शाळेत ज्या गावातून / परिसरातून मुले येतात त्या गावात मुख्याध्यापक / शिक्षक आणि संस्थाचालक यांनी दर आठवड्यातून एका ठिकाणी प्रत्यक्ष पालकांच्या गावात / परिसरात पालक भेटीचे नियोजन करावे. यामध्ये प्रत्येक गांव / परिसर मुख्याध्यापक, शिक्षक आणि संस्थाचालक यांनी दत्तक घेतल्यास या पालक भेटीला अधिक महत्व प्राप्त होईल व परिसराला शैक्षणिक नेतृत्व मिळेल. त्यासाठी पूर्व कल्पना शाळेच्या सुरवातीलाच पालकांना व विद्यार्थ्यांना देणे. यामुळे शाळा आणि पालक यांचे संबंध दृढ होतीलच पण त्याचबरोबर विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक गुणवत्तेबाबत प्रत्यक्ष पालकांशी चर्चा करता येते. शाळेत मुले उपस्थित राहण्यापासून ते त्यांच्या शिक्षणातील प्रगती व अडअडचणीसंदर्भात पालकांचे समुपदेशन करणे सुलभ होते. त्यामुळे उपस्थितीत वाढ होईलच तसेच शाळाबाह्य मुल राहणार नाही यासाठी मदत होईल. त्याचबरोबर विद्यार्थ्यांची गळतीही होणार नाही. तसेच संबंधित गाव / परिसरातील पालकांचा शाळेतील भौतिक सुविधा उपलब्ध करण्यास मदत होईल.

२६. विद्यार्थी / विद्यार्थिनींची सुरक्षा :

विद्यार्थ्यांची उपस्थिती आणि गुणवत्ता यासाठी त्यांची सुरक्षितता ही अतिशय महत्वाची असते. ग्रामीण भागातील शाळांमध्ये विविध वाड्या वस्त्यांमधून तसेच शहरी भागात शहरातील विविध भागातून विद्यार्थी येत असतात. विद्यार्थी शाळेत येण्यापासून ते घरी पोहोचेपर्यंत त्यांच्या सुरक्षिततेची काळजी शाळांनी घेणे आवश्यक आहे. त्यासाठी पालकांशी चर्चा करून शाळेत आणणे आणि शाळेतून निघतांना त्यांच्या वाहनापर्यंत अथवा अन्य सुविधांपर्यंत त्यांना पोहोचवणे (विशेषतः मुलींच्या संदर्भात) याबाबत मुख्याध्यापकांनी शिक्षकांच्या व पालकांच्या सहकार्याने नियोजन करावे. जसे बापूसो शिंदे विद्यालय, चिखली,

ता. वाई, जि. सातारा या शाळेत मुलांना विशेषतः एस.टी. आगार अथवा अन्य वाहनामध्ये बसवण्याची जबाबदारी शिक्षकांनी स्विकारलेली आहे.

२७. मार्गदर्शन व समुपदेशन

माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थी किशोरवयीन असल्याने त्यांची मानसिकता समजून घेणे खूप गरजेचे आहे. याकरिता मार्गदर्शन व समुपदेशाची (Guidance and Counseling) ची आवश्यकता आहे. विद्यार्थ्यांना भविष्यात करिअरसाठी उपलब्ध असणाऱ्या प्रवेशाच्या संधी, स्पर्धात्मक परिक्षांना सामोरे कसे जावे याबद्दलची तयारी यासाठी मार्गदर्शन व समुपदेशनाचे कार्यक्रम शाळा स्तरावर आयोजित करावे. तसेच UPSC, MPSC, NEET, JEE इ. स्पर्धात्मक परिक्षांना सामोरे जाण्याकरिता विद्यार्थ्यांना आवश्यक शैक्षणिक सहकार्य व मार्गदर्शन देखील शाळा स्तरावरच उपलब्ध होईल यासाठी प्रयत्न करावे.

२८. निष्पत्ती अहवाल :

निष्पत्ती अहवाल दिवाळी सुट्टीनंतरच देणे. जेणे की, मुलांची प्रगती लक्षात येण्यास मदत होईल व मार्च मध्ये होणाऱ्या परिक्षेपर्यंत त्यांना आवश्यक शैक्षणिक सहाय्य, सहकार्य करणे शक्य होईल.

- २८.१ इयत्ता ९ वी मधील पटांवरील १००% मुले पास होणार असे सांगणाऱ्या शाळा संख्या ----
- २८.२ इयत्ता १० वी मधील पटांवरील १००% मुले पास होणार असे सांगणाऱ्या शाळा संख्या ---
- २८.३ आपल्या कार्यक्षेत्रातील सर्वेक्षण पूर्ण केलेल्या शाळा संख्या ----
- २८.४ सर्वेक्षित १००% मुलांची नोंदणी केल्या शाळा संख्या -----

२९. प्रक्रिया अहवाल :

- २९.१ Mother School संकल्पनेसाठी १००% गावांची मॅपिंग केलेल्या तालुक्यांची संख्या -----
- २९.२ शाळांनी घेतलेल्या पालक सभांची संख्या :
  - २८.२.१ शाळा पातळीवर -----
  - २८.२.२ गाव पातळीवर -----(मदर स्कूलने गाव पातळीवर पालक सभा घेणे अपेक्षित आहे.)
- २९.३ विज्ञान
  - २९.३.१ प्रत्येक संकल्पनेसाठी e-learning /प्रात्यक्षिक / प्रयोगशाळा वापरणाऱ्या शाळांची संख्या ----- पैकी -----
  - २९.३.२ विज्ञान मेळावे आयोजित केलेल्या शाळांची संख्या -----
  - २९.३.३ सुसज्ज विज्ञान प्रयोगशाळा असलेल्या शाळांची संख्या -----
  - २९.३.४ विज्ञान शिक्षणासाठी SISE कडून मदतीच्या मागणी केलेल्या शाळांची संख्या -----
- २९.४ गणित
  - २९.४.१ प्रत्येक संकल्पनेसाठी e-learning /प्रात्यक्षिक / प्रयोगशाळा वापरणाऱ्या शाळांची संख्या ----- पैकी -----

- २९.४.२ गणित मेळावे आयोजित केलेल्या शाळांची संख्या -----
२९.४.३ सुसज्ज गणित प्रयोगशाळा असलेल्या शाळांची संख्या -----
२९.४.४ गणित शिक्षणासाठी SIEM कडून मदतीच्या मागणी केलेल्या
शाळांची संख्या -----

२९.५ इंग्रजी

- २९.५.१ Spoken English साठी e-learning इ. वापरणाऱ्या शाळांची
संख्या ---
२९.५.२ Spoken English साठी विशेष तासिका ठेवणाऱ्या शाळांची संख्या

२९.५.३ English Language Learning Club (ELLC) सुरु केलेल्या
शाळांची संख्या ----
२९.५.४ इंग्रजी शिक्षणासाठी SIEM कडून मदतीच्या मागणी केलेल्या
शाळांची संख्या ----

२९.६ इतर शाळांना भेटी केलेल्या

- २९.६.१ शाळा संख्या -----
२९.६.२ शिक्षक संख्या -----

३०. पर्यवेक्षकीय जबाबदारी

शाळा स्तरावर गुणवत्तेची जबाबदारी शाळा स्तरावर गुणवत्ता कक्षाची राहिल. तसेच तालुका, जिल्हा व राज्य स्तरावरील संनियंत्रण हे तालुका, जिल्हा व राज्य स्तरावरील गुणवत्ता कक्षाची राहिल. प्राथमिक व माध्यमिक करिता एकच गुणवत्ता कक्ष राहिल.

प्रक्रिया व निष्पत्ती अहवाल सादर करण्याची जबाबदारी संबंधित विभागीय शिक्षण उपसंचालक यांची राहिल. त्यांनी संचालक (माध्यमिक) यांना अहवाल सादर केल्यावर संचालकांनी त्याच्या आधारे आपले पुढील कृती कार्यक्रम आखावे. त्याचप्रमाणे कृती कार्यक्रम तयार करून राबविण्यासाठी अहवालाच्या प्रती अध्यक्ष, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे तसेच संचालक, विद्या प्राधिकरण यांना पाठवावे. तसेच हा शासन निर्णय सर्व माध्यमांच्या राज्य मंडळाशी संलग्नित शाळांना लागू राहिल.

या कृतीकार्यक्रमांची अंमलबजावणी शाळांनी त्यांच्या पातळीवर करावी. यापेक्षा वेगळा कृती कार्यक्रम शाळा राबवत असल्यास त्याची माहिती अधिकाऱ्यांना द्यावी.

सदर शासन निर्णय शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संगणक सांकेतांक क्रमांक २०१६०९१७१५०८४३८५२१ असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करुन काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावांने,

(नंद कुमार)

प्रधान सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रति,

१. मा. राज्यपालांचे सचिव, राजभवन, मुंबई
२. मा. मुख्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव
३. मा. मंत्री, शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग यांचे खाजगी सचिव
४. मा. मुख्य सचिव यांचे उपसचिव
५. मा. प्रधान सचिव, शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग यांचे स्वीय सहायक
६. आयुक्त (शिक्षण), महाराष्ट्र राज्य, पुणे
७. राज्य प्रकल्प संचालक, महाराष्ट्र प्राथमिक शिक्षण परिषद, मुंबई
८. राज्य प्रकल्प संचालक, राष्ट्रीय माध्यमिक शिक्षा अभियान, मुंबई
९. अध्यक्ष, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
१०. शिक्षण संचालक (प्राथमिक/माध्यमिक), महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
११. संचालक, महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे.
१२. संचालक, महाराष्ट्र राज्य परिक्षा परिषद, पुणे
१३. संचालक, प्रौढ शिक्षण, पुणे
१४. सर्व मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद
१५. आयुक्त, सर्व महानगरपालिका
१६. सर्व विभागीय अध्यक्ष, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ.
१७. सर्व विभागीय सचिव, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ.
१८. सर्व विभागीय शिक्षण उपसंचालक.
१९. शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक/माध्यमिक), जिल्हा परिषद सर्व.
२०. शिक्षण निरीक्षक मुंबई (पश्चिम, दक्षिण व उत्तर)
२१. प्रशासन अधिकारी, महानगरपालिका सर्व
२२. संचालक, विज्ञान संस्था, नागपूर
२३. संचालक, आंग्लभाषा संस्था, औरंगाबाद
२४. सर्व डायट प्राचार्य
२५. सर्व गटशिक्षणाधिकारी
२६. सर्व माध्यमिक शाळांचे मुख्याध्यापक (शिक्षणाधिकारी, माध्यमिक यांचे मार्फत)
२७. शालेय शिक्षण विभागातील सर्व सहसचिव, उपसचिव, अवर सचिव व कक्ष अधिकारी
२८. निवड नस्ती, एसडी-६.